

Stoppen of extensiveren van de agrarische tak
op een multifunctioneel bedrijf

Verkendend onderzoek naar de gevolgen voor de omgeving

stelsysteem

innovatie

multifunctioneel

Stoppen of extensiveren van de agrarische tak op een multifunctioneel bedrijf.

Verkennd onderzoek naar de gevolgen voor de omgeving

Marcel Vijn
Esther Veen
Gerard Migchels
Andries Visser

© 2010 Wageningen, Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO)

Alle intellectuele eigendomsrechten en auteursrechten op de inhoud van dit document behoren uitsluitend toe aan de Stichting Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO). Elke openbaarmaking, reproductie, verspreiding en/of ongeoorloofd gebruik van de informatie beschreven in dit document is niet toegestaan zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van DLO.

Voor nadere informatie gelieve contact op te nemen met: DLO in het bijzonder onderzoeksinstituut Praktijkonderzoek Plant & Omgeving

DLO is niet aansprakelijk voor eventuele schadelijke gevolgen die kunnen ontstaan bij gebruik van gegevens uit deze uitgave.

PPO Publicatienr. 391

Ministerie van Landbouw, Natuur en
Voedselkwaliteit

Projectnummer: 3250138409

Praktijkonderzoek Plant & Omgeving

Sector Akkerbouw, Groene Ruimte en Vollegrondsgroenten

Adres : Edelhertweg 1, Lelystad
: Postbus 430, 8200 AK Lelystad
Tel. : 0320 – 29 11 11
Fax : 0320 – 23 04 79
E-mail : info.ppo@wur.nl
Internet : www.ppo.wur.nl

Inhoudsopgave

1	INLEIDING	5
1.1	Probleemstelling.....	5
1.2	Afbakening.....	5
1.3	Methoden.....	5
2	LANDSCHAP EN VERROMMELING	7
2.1	Een veranderd landschap	7
2.2	Waar vindt verrommeling plaats?.....	8
2.3	Verrommeling en multifunctionele landbouwbedrijven.....	8
3	AFSTOTEN OF EXTENSIVEREN AGRARISCHE TAK.....	11
3.1	De agrarische tak	11
3.2	Redenen om de agrarische tak af te stoten of te extensiveren.....	11
4	GEVOLGEN VAN AFSTOTEN OF EXTENSIVEREN AGRARISCHE TAK	13
4.1	Gevolgen voor het landschap.....	13
4.2	Gevolgen voor omliggende agrarische bedrijven.....	14
5	CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	17
5.1	Conclusies	17
5.2	Aanbevelingen	17
	LITERATUUR.....	19
	BIJLAGE 1: ONDERZOCHE BEDRIJVEN.....	21
	BIJLAGE 2: VRAGENLIJST T.B.V. INTERVIEWS	22
	BIJLAGE 3: VERSLAGEN BEDRIJFSBEZOEKEN.....	23

1 Inleiding

1.1 Probleemstelling

De Nederlandse overheid stimuleert de ontwikkeling van de multifunctionele landbouw. Daarom heeft zij de Taskforce Multifunctionele Landbouw opgericht, die als doelstelling heeft de omzet van de multifunctionele landbouw in vier jaar tijd te verdubbelen van ongeveer 300 M€ in 2007 naar 600 M€ in 2011.

Bij het ministerie van LNV leeft de zorg dat als landbouwbedrijven zeer succesvol worden in hun multifunctionele takken, zij hun primaire productietak gaan afstoten. Afstoten van de primaire productietak zou een grote impact kunnen hebben op de landschappelijke kwaliteit. Als landbouwgrond verkocht wordt zou het landschap meer kunnen verrommelen. Als dit het geval is, dan kan de stimulering van de multifunctionele landbouw resulteren in ongewenste neveneffecten.

Dit verkennende onderzoek is gericht op het in beeld brengen van deze problematiek. Belangrijke vraag daarbij is of het gaat om grote hoeveelheden bedrijven die wegens succes van hun multifunctionele tak de primaire productie afstoten, of dat het slechts enkele bedrijven betreft. Daarnaast wordt aandacht besteed aan de volgende vragen:

- Waarom stoppen of extensiveren multifunctionele landbouwbedrijven hun agrarische tak ?
- Wat zijn de gevolgen daarvan voor het landschap?
- Wat zijn de gevolgen voor omliggende agrarische bedrijven?

1.2 Afbakening

In dit onderzoek wordt alleen gekeken naar bedrijven die een zeer succesvolle multifunctionele tak ontwikkeld hebben en vanwege dit succes besluiten hun agrarische tak te stoppen of te extensiveren. Het stoppen van de agrarische tak in algemene zin omdat een bedrijf niet goed rendeert of omdat er bijvoorbeeld geen opvolging is, is geen onderdeel van deze studie.

Ook zijn kleine weinig levensvatbare landbouwbedrijven die om die reden met multifunctionele landbouw beginnen en daarna stoppen met de agrarische tak geen onderwerp van onderzoek.

Voor een definitie van multifunctionele landbouw wordt in deze studie verwezen naar de definitie die de Taskforce Multifunctionele Landbouw hanteert: 'Tot de multifunctionele landbouw behoren agrarische bedrijven die naast hun veehouderij-, akkerbouw- of tuinbouwbedrijf andere activiteiten uitoefenen, gekoppeld aan het primaire landbouwbedrijf. Deze activiteiten zijn zorglandbouw, recreatie, agrarische kinderopvang, boerderijeducatie, agrarisch natuur- en landschapsbeheer en/of de productie en verkoop van streekproducten' (www.multifunctionelelandbouw.nl).

1.3 Methoden

In dit onderzoek zijn de volgende methoden gebruikt:

- Allereerst is een deskstudie uitgevoerd. Verrommeling als begrip is bestudeerd, alsmede de relatie tussen multifunctionele landbouw en verrommeling.
- Daarna zijn bedrijven gezocht waarvan bekend is dat ze volledig gestopt zijn met hun agrarische tak of deze geëxtensiveerd hebben. Deze bedrijven zijn gezocht binnen het netwerk van de onderzoekers en m.b.v. de Taskforce Multifunctionele Landbouw, Land & Co en de Leerstoelgroep Rurale Sociologie.

- Vervolgens zijn acht bedrijven geselecteerd, bezocht en geïnterviewd. Een overzicht van de geselecteerde bedrijven is te vinden in bijlage 1. De interviews waren semigestructureerd en duurden ongeveer een uur. De interviews werden op het bedrijf gehouden. Na afloop werden foto's gemaakt van het bedrijf en de naaste omgeving. Zie voor de vragenlijst bijlage 2. De interviews zijn in hun geheel toegevoegd in bijlage 3.
- De resultaten uit de interviews en bedrijfsbezoeken zijn tenslotte gebruikt voor het maken van een analyse.

Dit onderzoek is door haar opzet nadrukkelijk een verkennend onderzoek. Het vormt geen representatieve steekproef. De uitkomsten zijn dan ook hypothese-vormend.

De onderzoekers bedanken de acht geïnterviewde bedrijven voor hun medewerking en het in hen gestelde vertrouwen.

2 Landschap en verrommeling

2.1 Een veranderd landschap

Nederland is rijk aan landschappen die waardevol zijn vanwege hun cultuurhistorische kwaliteiten, de aanwezige natuur of hun schoonheid (Agenda Landschap). Maar het Nederlands landschap is voortdurend in ontwikkeling en dus aan verandering onderhevig. Een belangrijke drijfveer achter deze ontwikkelingen is het feit dat Nederland een dichtbevolkt land is waar de schaarse ruimte over de vele claims daarop moet worden verdeeld. Aan de ene kant is ruimte nodig voor nieuwe woningen en bedrijvencomplexen, aan de andere kant wil de burger natuurlijke en agrarische landschappen behouden om in te recreëren (Agenda Landschap). Met andere woorden, economische activiteiten kunnen een belangrijke motor zijn voor verandering en de waarden van het platteland, zoals rust, openheid, biodiversiteit en identiteit, aantasten. Hierdoor ontstaat er een spanning tussen aan de ene kant het behoud van deze waarden en aan de andere kant de functionele eisen van wonen, mobiliteit en economie (Agenda Landschap). Al deze verschillende ruimteclaims op het landschap ('competing claims') kunnen leiden tot versnippering van het landschap en *verrommeling*.

Verrommeling is een moeilijk te definiëren term omdat er soms verschillende processen onder worden verstaan en het iets anders inhoudt voor een beleidsmedewerker dan voor een burger. Veeneklaas et al. (2006) hebben al deze facetten in één definitie proberen te vatten: *'Onder verrommeling verstaan we een storende toename van de variatie in het landschap in combinatie met een gebrek aan samenhang. Variatie wordt in de beleving van mensen positief gewaardeerd zolang het gaat om afwisseling binnen een geëigend patroon. Bij verrommeling gaat het juist om niet in het landschap passende variatie en het vóórkomen van als storend ervaren elementen. Verrommeling uit zich in een verrommeld landschap. Een gebied dat als totaal een wanordelijke indruk maakt en waar gebruiksfuncties zonder duidelijk verband naast elkaar aanwezig zijn en/of waar storende elementen in ruime mate zijn waar te nemen. Verrommeling is een proces dat wordt ervaren als niet-beoogd, sluipend. Dus eerder iets dat wordt ervaren als een onbedoelde resultante van het nastreven van diverse belangen dan het resultaat van een vooropgezet plan of ontwerp. Het heeft associaties met verwaarlozing, verloedering, onverzorgdheid en, meer in het algemeen, onverschilligheid ten opzichte van de kwaliteiten van de openbare ruimte'* (Veeneklaas et al., 2006).

De overheid constateert dat klachten over verrommeling steeds sterker worden (Min. LNV, 2006 ; Agenda Landschap). Naast het proces van verrommeling zelf, hebben burgers vaak het gevoel dat er onzorgvuldig wordt omgegaan met het culturele erfgoed doordat de huidige veranderingen erg snel gaan. Burgers kunnen zich dan onbegrepen voelen in hun zorg om het verlies aan landschappelijke kwaliteit (Agenda Landschap). De overheid neemt de klachten over verrommeling serieus en zoekt naar oplossingen hiervoor, onder andere in een ruimtelijk restrictief beleid (Milieu- en Natuurplanbureau, 2006).

De toenemende druk op het platteland speelt niet alleen in Nederland, ook in andere landen is deze aanwezig. Het is echter vooral in Nederland waar dit als een negatieve trend wordt gezien. Nederlanders associëren het platteland namelijk vooral met schoonheid, rust en gezondheid, en zij maken zich druk over het dichtslippen van het landelijk gebied. In andere landen wordt het platteland vaker gezien als een achtergestelde regio die geholpen en ontwikkeld moet worden (Terluin et al, 2006, in: Raad voor ruimtelijk, milieu- en natuuronderzoek, 2007).

2.2 Waar vindt verrommeling plaats?

Een groot aantal claims op het landschap - zoals een groeiende woonfunctie, infrastructuur en recreatie – gaat vaak samen met verrommeling. Dit kan resulteren in de eenvormige uitbreiding van steden en dorpen, de uitbreiding van bedrijventerreinen die vaak van slechte ruimtelijke kwaliteit zijn en de toename van snelwegen (Min. LNV, 2006). Vooral stadsranden zijn gevoelig voor verrommeling, omdat verstedelijking hier plaats vindt en ook bedrijventerreinen hier worden gebouwd. De stadsrand is de poort tussen de stad en het platteland en dus een overgangsgebied; er is een hoge dynamiek en een opstapeling van ruimtelijke opgaven waardoor al snel verrommeling kan ontstaan.

Maar ook op het platteland vindt verrommeling plaats. Dit heeft verschillende oorzaken. Ten eerste heeft het platteland net als de stadsrand te maken met 'competing claims', en moet landbouwgrond en natuurgebied wijken voor woningbouw, infrastructuur en bedrijventerreinen (Schuttenhelm, 2009b). Wanneer een gebied verandert van bestemming wordt dit vaak als verrommelend ervaren. Meestal is het een verandering van een zogenaamde groene naar een rode functie, oftewel van landbouwgrond of natuurgebied naar stedelijk gebied of infrastructuur. Ook veranderingen binnen bestemmingen – veranderingen die vaak sluipend plaatsvinden – worden als verrommelend gezien. Denk hierbij aan bedrijvigheid in het buitengebied, schaalvergroting van de landbouw, nieuwe landbouwactiviteiten, recreatie en uitbreiding van de infrastructuur (Veeneklaas, 2004): *'Het resultaat hiervan kan zijn dat het gebied verandert in een lappendeken van functies zonder enige samenhang en respect voor de (ontstaans)geschiedenis. Het eigene, het karakter van het gebied, kan zomaar verdwenen zijn'* (Keegstra, 2001).

2.3 Verrommeling en multifunctionele landbouwbedrijven

Bijna de helft van de verstoringen in het landschap heeft te maken met agrarische activiteiten. Dit zijn bijvoorbeeld opvallende bedrijfsgebouwen, mest en voeropslag buiten of schaalvergroting. Agrarische veranderingen kunnen ook te maken hebben met veranderende functies van het platteland en de toename van het aantal multifunctionele landbouwbedrijven (Veeneklaas, 2004). Doordat boeren inspelen op nieuwe behoeften vanuit de maatschappij en nieuwe diensten aanbieden, zoals ruimte voor recreatie en zorg, verandert het landschap. Dit kan als storend worden ervaren.

Er is echter weinig wetenschappelijk bewijs dat multifunctionaliteit tot verrommeling zou leiden. Veeneklaas et al (2004) concluderen dat door de toename van bedrijvigheid (vaak als nevenactiviteit) het landelijk gebied weliswaar multifunctioneler wordt, maar dat dit niet altijd tot een potentiële verstoring leidt. De veranderingen leiden wel tot veelvormigheid, maar hoeven niet tot verrommeling te leiden. De onderzoekers concluderen dat hoewel huidige veranderingen in het landschap vaak industrieel van aard zijn ze niet rommelig maar netjes zijn. Het landschap wordt dan wel onnatuurlijker, maar verrommelt niet (Veeneklaas et al., 2004). Overigens spreken de onderzoekers hier niet specifiek over multifunctionele landschappen. Nieuwe activiteiten die genoemd worden als storende visuele elementen zijn boomkwekerijen en paardenhouderijen (Veeneklaas, 2004). Deze activiteiten vallen niet onder de gehanteerde definitie van multifunctionele landbouw; het zijn (nieuwe) agrarische activiteiten.

Ander onderzoek wijst uit dat de toenemende multifunctionaliteit van het landschap verrommeling juist kan tegengaan. Steeds meer boeren werken aan het beheer van het landschap. Ze doen aan natuurbescherming en leggen kleinschalige landschapselementen aan. Onderzoek van Klieverik et al. (2009) toont aan dat multifunctionele landbouwbedrijven meer aandacht hebben voor natuur- en landschap dan gangbare bedrijven. Op deze manier houden ze traditionele agrarische landschappen in stand. Bij schaalvergroting is er het gevaar dat karakteristieke kleinschalige landschapselementen verdwijnen (Schuttenhelm, 2009a). Multifunctionele landbouwbedrijven zijn over het algemeen juist niet met zulke schaalvergrotingen bezig en om een aantrekkelijk landschap voor hun gasten te creëren leggen ze soms zelfs kleinschalige elementen als houtwallen aan. Daarnaast leeft het gevoel dat multifunctionele landbouwbedrijven zorg kunnen dragen voor het behouden van dat het landschappelijk karakter van een gebied omdat extra takken veelal een aantrekkelijk decor vragen.

Kempenaar et al. (2009) onderzochten de gevolgen van multifunctionele landbouw voor het landschap. Zij richtten zich daarbij overigens niet op verrommeling maar op landschappelijke kwaliteit in het algemeen. De onderzoekers concluderen dat de multifunctionele landbouw het landschap op verschillende manieren beïnvloedt, maar dat de zichtbare impact beperkt is, en vooral lokaal zichtbaar is op en om het erf van de boerderij. De manieren waarop de multifunctionele landbouw het landschap beïnvloedt zijn volgens de onderzoekers:

- Multifunctionele landbouw zorgt voor activiteit van kleinschalige inrichting op en om het erf
- Multifunctionele landbouw presenteert zich nadrukkelijk naar buiten
- Multifunctionele landbouw vergroot de toegankelijkheid en beleefbaarheid van het landschap
- Multifunctionele landbouw trekt niet-plattelanders het landelijk gebied in
- Multifunctionele landbouw versterkt soms het verhaal van het landschap
- Multifunctionele landbouw zorgt lokaal voor schaalverkleining.

De impact van één multifunctioneel bedrijf is daarom klein; de collectieve impact beperkt zich tot verschillende kleine veranderingen in het landschap, meer kleinschaligheid in het totale gebied, een toename in menselijk activiteit en de introductie van nieuwe beplanting, objecten en gebouwen (Kempenaar et al., 2009).

De Buck (in prep.) voegt hieraan toe dat wanneer ondernemers inkomsten uit nevenactiviteiten verkrijgen of een betere prijs voor hun producten ontvangen, dit eventueel kan leiden tot een extensiever gebruik van hun natuurlijke hulpbronnen. Daarnaast stelt de Buck (conceptversie) dat multifunctionele landbouw aan de waardering en kwaliteit van het landschap kan bijdragen. Ten eerste is landschapskwaliteit een directe hulpbron voor verbrede activiteiten. Met andere woorden, het is voor een ondernemer belangrijk het landschap goed te onderhouden, omdat dit een deel is van de beleving en het product dat hij verkoopt. Daarbij ontstaat er door het proeven en kopen van boerderijproducten, het handhaven van traditionele gebouwen en bijzondere gewassen en dieren een verhoogde belevingswaarde voor de burger. Door deze belevingswaarde kent de burger het landschap meer betekenis toe en dus meer waardering. Bovendien worden multifunctionele landschappen gewaardeerd omdat ze appelleren aan zowel aangeboren landschapsvoorkeuren - zoals meer vegetatie en half open landschappen - als aangeleerde (persoonlijk of cultureel) voorkeuren. Een multifunctioneel landschap wordt bijvoorbeeld gewaardeerd omdat men er kennis van heeft, zoals over de positieve bijdrage aan natuurbehoud of de verkoop van eerlijk voedsel (de Buck, conceptversie).

3 Afstoten of extensiveren agrarische tak

3.1 De agrarische tak

In de inventarisatie zijn zestien multifunctionele landbouwbedrijven naar voren gekomen die met hun agrarische tak gestopt zijn of deze hebben geëxtensiverd. Alle contactpersonen geven aan dat er niet veel multifunctionele landbouwbedrijven te vinden zijn die stoppen met hun agrarische tak of deze extensiveren. Van de zestien bedrijven zijn acht bedrijven onderzocht (bijlage 1). Slechts twee van de onderzochte bedrijven hebben geen agrarische tak meer (Pukkemuk en het Culinair Educatie Centrum¹). Maar zelfs de kinderspeeltuin Pukkemuk heeft nog dieren; er is een kinderboerderij op het bedrijf aanwezig. Alle andere bedrijven hebben nog een aantal koeien of varkens lopen of hebben bijvoorbeeld nog een stuk land waarop maïs groeit. Dit is soms als decor: beleving. In andere gevallen heeft het financiële waarde, wanneer koeien worden opgefokt of asperges geteeld. Dat is niet genoeg om van te leven, maar wel een extra inkomensbron. Veel bedrijven hebben nieuwe/andere dieren genomen. Dat is vaak hobbymatig en vooral voor de beleving. Hetzelfde geldt voor aangelegde tuinen. Interessant gegeven is dat alle ondernemers zich nog steeds boer voelen, al is dat een andere – minder traditionele – boer dan vroeger. Ze voelen zich een ondernemende boer op een bedrijf in ontwikkeling.

Veel van de gesproken ondernemers (voor de vragenlijst: zie bijlage 2) hebben een zorgtak. Voor de zorg is het belangrijk dat er nog iets agrarisch aanwezig is. Niet alleen omdat de cliënten iets te doen moeten hebben, maar ook als achtergrond, als beleving. Daarbij geeft één boer aan dat het voor de meeste cliënten niet uitmaakt of het bedrijf 'echt' is, of althans, nog zo functioneert als vroeger. Als ze af en toe een boer zien lopen en ze zitten tussen de weilanden, dan zijn ze op een boerderij. Dit geldt ook voor consumenten die de boerderij bezoeken om bijvoorbeeld streekproducten te kopen. De Jong et al. (2009): *'De boer en boerin geven de consument het gevoel dat de boerderij 'echt' is. Consumenten kunnen de boer als persoon moeilijk scheiden van de boerderij en het bijbehorende boeren- en buitenleven. Consumenten horen de boer graag vertellen. Het begrip boer roept vooral cliché beelden op.'* Ook in de kinderspeelplaats gaat het er niet om of het echt is of niet, gaat het ook om de beleving. Andere ondernemers geven aan dat het juist wel echt moet zijn, dat er productie moet zijn om een boerderij te zijn en dat dat besef belangrijk is voor de cliënten. Of het vooral om beleving gaat of dat er ook productie moet zijn is natuurlijk ook afhankelijk van de verschillende typen cliënten en consumenten.

Omdat de meeste boeren die 'stoppen' met de agrarische tak feitelijk nog steeds agrarische activiteiten hebben, wordt ook wel gezegd dat deze bedrijven de landbouw extensiveren. Een geëxtensiverde landbouw tak kan worden gedefinieerd als 'een bedrijf waar nog bescheiden geld wordt verdiend met de landbouw tak'. Deze bedrijven hebben dus nog steeds landbouwgrond en dragen dus ook nog steeds bij aan het landschap.

3.2 Redenen om de agrarische tak af te stoten of te extensiveren

Zes van de acht geïnterviewde bedrijven waren multifunctionele bedrijven voordat ze met hun agrarische tak stopten of deze extensiverden. Deze bedrijven hadden al een multifunctionele tak, bijvoorbeeld zorg, maar besloten de agrarische tak langzaam af te bouwen (vijf bedrijven), of daar ineens mee te stoppen (één bedrijf). Twee bedrijven met een agrarische tak kwamen in een situatie terecht waarin het roer volledig om

¹ Tijdens het interview bleek dat het Culinair Educatiecentrum Limburg na het stoppen met de agrarische tak het educatiecentrum is gestart. Er was wel al een cateringbedrijf maar dat stond los van de varkenshouderij. Daardoor is dit bedrijf niet als een multifunctioneel bedrijf te kwalificeren.

moest omdat het (financieel) niet haalbaar was verder te boeren op de ingeslagen weg. Deze twee bedrijven startten dus ineens met een nieuwe functie. Voor alle bedrijven waren er meerdere redenen om te stoppen met de agrarische tak dan wel deze te extensiveren, die samen leidden tot de uiteindelijke keuze. In de meeste gevallen waren de kansen voor de agrarische tak klein, maar waren er wel mogelijkheden voor andere activiteiten. Met andere woorden, er zat weinig toekomst in de agrarische tak, terwijl er ergens anders kansen lagen. Daarmee was er een combinatie van push en pull factoren.

Uit alle gesprekken blijkt dat een belangrijke reden om te stoppen met de agrarische tak of om deze te extensiveren, is dat het te weinig oplevert. In sommige gevallen leidt dat tot een situatie waarin het bedrijf niet meer kan investeren in de agrarische tak.

Voor sommige geïnterviewde bedrijven was een reden om te stoppen of om deze te extensiveren dat er geen groei mogelijk is op het bedrijf, terwijl dat nodig is om te kunnen blijven voortbestaan. In sommige gevallen is de groei financieel niet mogelijk, in andere gevallen vanuit ruimtelijk oogpunt, bijvoorbeeld omdat het bedrijf aan een natuurgebied grenst. Weer andere ondernemers voelen zich er zelf niet prettig bij om steeds maar groter te moeten groeien.

Een aantal geïnterviewde bedrijven maakt de uiteindelijke keuze te stoppen of om deze te extensiveren omdat de mogelijkheid zich voordoet. Bijvoorbeeld omdat er een andere tak aanwezig is waarmee het goed gaat: 'de inkomsten uit de zorg lieten het toe'. Of omdat er een natuurgebied aanwezig is die hele andere en nieuwe kansen biedt. Of omdat het een goede tijd was om te verkopen (bijvoorbeeld omdat het melkquotum een goede prijs heeft of omdat er een overname kandidaat is).

Daarnaast is er een groot aantal andere redenen waarom deze boeren besluiten te stoppen met de agrarische tak of om deze te extensiveren. Zo weegt voor een klein bedrijf de regelgeving zwaar en zijn de kosten (bijvoorbeeld van certificering) relatief hoog. Ook hebben sommige van de geïnterviewde ondernemers genoeg van alle wetgeving waar ze aan moeten voldoen. Anderen hebben lichamelijke condities zoals rugklachten die het moeilijk maken door te gaan als boer. Weer anderen genieten van de vrijheid die een activiteit als zorg ze geeft. Tenslotte zijn er bij de geïnterviewden ondernemers die met de agrarische tak stoppen omwille van de bedrijfsopvolging. Deze ondernemers geven aan dat een agrarisch bedrijf niet (meer) te verkopen is, maar een goed lopend bedrijf in een andere tak wel. Een ondernemer stelde dat hij het bedrijf zoals het was niet zou willen overdragen aan een zoon omdat er geen toekomst meer in zit.²

Hoewel alle geïnterviewde ondernemers plezier hebben in de nieuwe tak en het vaak leuker blijkt te zijn dan gedacht, valt het de meesten ook wel zwaar de agrarische tak op te geven. Eén boer gaf aan dat als hij zich niet door financiën zou hoeven te leiden hij de varkens weer terug zou nemen.

² Overigens geven andere ondernemers aan dat hun bedrijven te complex zijn om ooit te kunnen overdragen.

4 Gevolgen van afstoten of extensiveren agrarische tak

4.1 Gevolgen voor het landschap

Alle onderzochte bedrijven lijken – aan de buitenkant - op het eerste gezicht nog een boerenbedrijf (bijlage 3). Minder mooie elementen zoals parkeerplaatsen zijn altijd aan het gezicht onttrokken, bijvoorbeeld door een haag. De bedrijven zijn nooit al van verre te zien, al staat er meestal wel een bord of vlag in de tuin. Alle gebouwen zien er uit als stallen, of zijn in een oude stal gebouwd. Maar ook dat zie je vaak pas als je er dichtbij staat. De meeste boerderijen zien er zelfs als je het erf oprijdt nog echt als een boerderij uit omdat er ergens een trekker staat en een machine ligt, of dat een graskuil te zien is. Bij een aantal bedrijven is dat minder en is bijvoorbeeld een mooie bloementuin te zien (mooi, maar niet typisch voor een boerenbedrijf). De meeste bedrijven zien er mooi en netjes uit. Ze staan altijd in een mooi onderhouden landschap. Vaak zijn de activiteiten achter het huis.

Niet verwonderlijk dus dat alle geïnterviewde ondernemers aangeven bezig te zijn met de inpassing van hun bedrijf in het landschap. Een belangrijke reden daarvoor is dat ze veel mensen op hun boerderij ontvangen. Het is een visitekaartje. Mensen komen naar het bedrijf omdat het mooi is en in een mooi gebied ligt. Daarbij is het ook een overlevingsstrategie voor de toekomst. Eén bedrijf wil bijvoorbeeld zoveel mogelijk onderdeel gaan uitmaken van het aangrenzende natuurgebied, om daarmee bestaansrecht te creëren.

Ook wet- en regelgeving zorgt voor de nodige inpassing: gebouwen moeten bijvoorbeeld in oude stijl worden gebouwd of groen geschilderd zijn. Maar er is ook een deel idealisme te merken. De boeren vinden het gewoonweg belangrijk dat hun bedrijf een onderdeel van het gebied is. Sommige bedrijven hebben een cultuurhistorische waarde, en de boeren willen dit uitdragen. In veel gevallen worden ook oude landschapselementen zoals houtwallen en coulissen weer hersteld. Er klinkt altijd een liefde voor het landschap door in de gesprekken. Alle landschappen zijn 'heel bijzonder' genoemd. Wel is duidelijk dat dit bij de ene ondernemer meer passie oproept dan bij de andere.

De echte invloed op het landschap lijkt gering. Veel ondernemers hebben hun oude stallen omgebouwd, of de oude gesloopt maar de nieuwe gebouwen in oude stijl neergezet. Een gedeelte van het land is in veel gevallen verkocht, in de meeste gevallen aan collega boeren. Soms wordt er dan een stal op geplaatst terwijl het eerst open landschap was maar het land blijft wel agrarisch. De erven zijn doorgaans juist netter geworden omdat er mensen moeten worden ontvangen. Landschapsvreemde elementen zoals parkeerplaatsen worden zoveel mogelijk gecamoufleerd / landschappelijk ingepast. De enige opvallende kenmerken lijken vlaggen in de tuin te zijn, of poldersportpaaltjes. Dat is nauwelijks storend te noemen. Uiterlijk lijkt het landschap dus nooit veel veranderd, hoogstens is het netter geworden en in sommige gevallen kleinschaliger of in oude staat hersteld.

Een aantal ondernemers geeft ook aan dat juist multifunctionele bedrijven het landschap in stand houden en aan natuurbeheer doen. Zij passen hun bedrijf vaak meer in dan gangbare bedrijven, 'die alle bomen kappen'. Eén van de ondernemers die geen agrarische tak meer heeft geeft aan dat hij graag zou willen dat het buitengebied meer beschikbaar kwam voor recreatie want veel gangbare boeren onderhouden het landschap niet goed. 'Laten wij het landschap mooi onderhouden en daar mensen mee trekken die er voor betalen.' Ook geeft een aantal ondernemers aan dat als er geen boeren meer zijn, dat het landschap verloedert: boeren onderhouden het landschap juist.

Opvallend is dat veel bedrijven ook bezig zijn met maatschappelijke inpassing. Sommige ondernemers hebben een groot aantal werknemers, allemaal lokaal. Ook andere diensten en producten worden lokaal ingekocht.

4.2 Gevolgen voor omliggende agrarische bedrijven

Gevolgen voor omliggende agrarische bedrijven van multifunctionele ondernemers die stoppen met de agrarische tak of deze extensiveren zijn tweeledig. Enerzijds verkopen sommige stoppende / extensiverende agrarische bedrijven (een gedeelte van) hun land. Dat kan gunstig zijn wanneer omliggende bedrijven het kunnen overnemen, of ongunstig wanneer het bij anderen terecht komt die er andere activiteiten op gaan ondernemen (plattelandsondernemers, huizenbezitters). Hierdoor verdwijnt het land uit de agrarische sector. Anderzijds kunnen er wijzigingen in het bestemmingsplan worden doorgevoerd waardoor andere boerenbedrijven 'op slot' raken. Hun uitbreidingsmogelijkheden worden kleiner omdat er minder land voor agrarische activiteiten bestemd is. Ook kunnen die bedrijven dan niet meer door agrariërs worden overgenomen.

Zoals in het vorige hoofdstuk opgemerkt, hebben slechts enkele boeren gedeeltes van hun land verkocht. In alle gevallen was dit aan collega boeren. Die grond blijft dus agrarisch. De meeste boeren hebben echter geen land verkocht; veel geïnterviewde boeren waren varkenshouders, die überhaupt niet veel land hebben. De gevolgen van het verkopen van land zijn dus klein.

Wat opvalt bij eventuele wijzigingen in het bestemmingsplan is dat het voor een aantal boeren nog onduidelijk is wat er met het bestemmingsplan gaat gebeuren. Blijkbaar zijn veel gemeentes er nog niet uit hoe een multifunctioneel bedrijf in het bestemmingsplan moet worden opgenomen. Deze boeren hebben dan wel vergunningen voor hun multifunctionele activiteiten, maar die liggen als het ware 'op' de agrarische bestemming. Een nieuwe ondernemer kan dus als agrarische bedrijf door gaan. Een aantal van die bestemmingsplannen staat wel op de rol om gewijzigd te worden, maar de gevolgen daarvan zijn onbekend.

In een aantal gevallen is het bestemmingsplan wel degelijk veranderd. De vraag is echter in hoeverre dit de agrarische sector daadwerkelijk op slot zet. Er is slechts één bedrijf waarbij de bestemming is gewijzigd en die niet in een gebied zit waar sowieso al veranderingen verwacht konden worden. Van alle andere bedrijven die een nieuwe bestemming hebben gekregen lijken de gevolgen voor omliggende bedrijven klein. Twee van de ondernemers hebben hun boerderij bijvoorbeeld als zorgboerderij (of landbouwbedrijf met zorg³) in het bestemmingsplan laten opnemen. Eén van de ondernemers heeft hiervoor gekozen om het bedrijf als multifunctioneel te kunnen aanmerken. Of de volgende ondernemer ook weer zorg zou moeten aanbieden is onduidelijk. Wel duidelijk is dat er nog steeds een agrarische functie op het bedrijf zit en dat er dus geboerd kan blijven worden. De boerderij blijft als beeldbepalende factor aan het bedrijf verbonden.

Een andere ondernemer heeft een stuk grond omgezet in natuurgebied, waarbij het bestemmingsplan is gewijzigd van agrarisch naar natuur. Maar dit gebied ligt naast een bestaand natuurgebied en zou in de toekomst sowieso natuurland worden. In weer een ander geval is er sprake van een verwevingsgebied, waar zowel agrarische als recreatieve activiteiten mogen worden ondernomen. De bestemming op het huidige bedrijf is veranderd, maar de uitbreidingsmogelijkheden voor de boeren in het gebied waren al klein doordat het gebied als verwevingsgebied is aangemerkt (boeren in dat gebied moeten zich bijvoorbeeld ook aan strenge richtlijnen voor overlast houden). In een laatste geval is de geïnterviewde boer de laatste actieve agrarisch ondernemer in het gebied. Wat er met het bestemmingsplan gaat gebeuren is nog onduidelijk, maar er zijn dus geen gevolgen voor omliggende bedrijven.

Een aantal boeren heeft wijzigingen in het beheer van de grond doorgevoerd, die niet permanent zijn. Zo heeft een boer grond in natuurbeheer, maar wanneer zijn bedrijf verkocht zou worden komt dit weer als agrarische grond beschikbaar. Een andere ondernemer heeft een deel van de geiten weggedaan, waardoor uitstootrechten verminderden, maar ook die komen weer terug wanneer er een andere ondernemer in het bedrijf komt met andere plannen.

Al met al lijken de gevolgen voor de omliggende agrarische bedrijven beperkt. Bestemmingsplannen worden

³ Eén van de ondernemers gaf aan dat er een nieuw beleid gaat komen waarbij de zorg maar 250 m² mag innemen. Voor alle andere multifunctionele activiteiten is geen maximum opgenomen.

niet altijd gewijzigd, en als dat wel gebeurd is, is dat vaak in gebieden waar wijzigingen sowieso al op de rol staan. Niet vreemd wellicht; uitbreidingsmogelijkheden zijn al klein in die gebieden, wat voor veel boeren precies de reden is om met multifunctionele activiteiten te starten. Ook blijken sommige bedrijven als multifunctioneel bedrijf in het bestemmingsplan te worden opgenomen. De bedrijven blijven daardoor een agrarische bestemming behouden.

5 Conclusies en aanbevelingen

5.1 Conclusies

Afstoten of extensiveren agrarische tak

Van de acht geïnterviewde bedrijven waren er zes als multifunctionele landbouwbedrijven te kwalificeren voordat zij stopten met hun agrarische tak of deze extensiveerden. Van deze zes bedrijven is één bedrijf helemaal gestopt met de agrarische tak, de andere vijf hebben hun agrarische tak geëxtensiveerd. Het bedrijf dat gestopt is met de agrarische tak heeft nog een kinderboerderij. Van de twee bedrijven die startten als agrarisch bedrijf is één bedrijf een multifunctioneel bedrijf met een extensieve agrarische tak geworden, het andere bedrijf is een horecabedrijf geworden.

Redenen om de agrarische tak af te stoten of te extensiveren

Zes van de geïnterviewde bedrijven waren multifunctionele bedrijven voordat ze met hun agrarische tak stopten of deze extensiveerden. Deze bedrijven hadden al een multifunctionele tak, bijvoorbeeld zorg, maar besloten de agrarische tak langzaam af te bouwen, of daar ineens mee te stoppen. Twee bedrijven met een agrarische tak kwamen in een situatie terecht waarin het roer volledig om moest omdat het (financieel) niet haalbaar was verder te boeren op de ingeslagen weg. Deze twee bedrijven startten dus ineens met een nieuwe functie. Voor alle bedrijven zijn er meerdere redenen om te stoppen met de agrarische tak dan wel deze te extensiveren, die samen leiden tot de uiteindelijke keuze. In de meeste gevallen zijn de kansen voor de agrarische tak klein, maar zijn er wel mogelijkheden voor andere activiteiten. Met andere woorden, er zit weinig toekomst in de agrarische tak, terwijl er ergens anders kansen liggen. Daarmee is het een combinatie van push en pull factoren.

Gevolgen voor het landschap

De gevolgen van het afstoten of extensiveren van de agrarische tak bij de geïnterviewde multifunctionele landbouwbedrijven voor het landschap lijken gering. Veel ondernemers hebben hun oude stallen omgebouwd, of de oude gesloopt maar de nieuwe gebouwen in oude stijl neergezet. Een gedeelte van het land is in veel gevallen verkocht, in de meeste gevallen aan collega boeren. Soms wordt er dan een stal op geplaatst terwijl het eerst open landschap was, maar het land blijft wel agrarisch. De erven zijn doorgaans juist netter geworden omdat er mensen moeten worden ontvangen. Landschapsvreemde elementen zoals parkeerplaatsen worden zoveel mogelijk gecamoufleerd. De enige opvallende kenmerken lijken vlaggen in de tuin te zijn, of poldersportpaaltjes. Dat is nauwelijks storend te noemen. Uiterlijk lijkt het landschap dus nooit veel veranderd, hoogstens is het netter geworden en in sommige gevallen kleinschaliger of in oude staat hersteld.

Gevolgen voor omliggende agrarische bedrijven

De gevolgen van het afstoten of extensiveren van de agrarische tak bij de geïnterviewde multifunctionele landbouwbedrijven voor de omliggende agrarische bedrijven lijken ook beperkt. Bestemmingsplannen worden niet altijd gewijzigd, en als dat wel gebeurd is, is dat vaak in gebieden waar wijzigingen sowieso al op de rol stonden.

5.2 Aanbevelingen

Mogelijke gevolgen van multifunctionele takken op de agrarische tak

Als agrarische bedrijven een multifunctionele tak starten om het totale bedrijfsinkomen te vergroten, kunnen er redenen zijn om aan te nemen dat door de extra tak de inkomsten uit de agrarische tak (nog verder) afnemen. Immers, geld wat een ondernemer onttrekt uit zijn agrarische tak en investeert in zijn multifunctionele tak kan niet meer worden gebruikt voor investeringen in de agrarische tak. Daardoor kan de

agrarische tak minder of niet meer groeien en/of kunnen de bedrijfsresultaten van de agrarische tak niet (meer) optimaal zijn. Dit moet vervolgens worden gecompenseerd met de verdiensten uit de multifunctionele tak, wat de reden om juist in die tak te investeren versterkt. De vraag is in hoeverre er hier sprake is van een averechts effect: in hoeverre desinvesteren multifunctionele bedrijven in hun agrarische tak of is die tak te klein om voort te bestaan, juist doordat een ondernemer extra activiteiten aanwendt om als multifunctioneel bedrijf te kunnen bestaan? Anderzijds zijn er ook bedrijven die zowel in de multifunctionele als in de agrarische tak investeren, of die juist verdiensten van de multifunctionele tak in de agrarische tak investeren. Het verdient aanbeveling om onderzoek te doen naar de gevolgen van multifunctionele takken op de agrarische tak.

Synergievoordelen

Hoe werken de agrarische tak en de multifunctionele tak(ken) samen? Hoe lopen de financieringsstromen (liquiditeit) over en weer? Het is te verwachten dat bedrijven die synergie weten te halen uit hun verschillende takken hun agrarische tak minder snel zullen opgeven. Maar hoe zorgt een ondernemer ervoor dat de agrarische tak en de multifunctionele tak op het bedrijf elkaar versterken? Dat kan door beide takken met elkaar te verbinden. Hoe zorgt de ondernemer ervoor dat de meerwaarde van een 'echte' boerderij tot uiting komt bij boerderijverkoop, plattelandstoerisme, kinderopvang en zorg? En wat betekent dat voor het bedrijf als het gaat om wet- en regelgeving, financiën, risico's, arbeid & organisatie en PR? Onderzoek naar het bedrijf als geheel zal duidelijker maken hoe de verschillende takken met elkaar samenhangen, hoe synergie te behalen is en hoe de meerwaarde van het boerenbedrijf tot uiting kan komen. Wanneer dat duidelijk is, heeft de agrarische tak meer bestaansrecht, en dus minder kans opgegeven te worden. Het verdient aanbeveling om onderzoek te doen naar het multifunctionele landbouwbedrijf als geheel.

Literatuur

'Agenda landschap: Landschappelijk verantwoord ondernemen voor iedereen'

Boersma, W.T. en R. Kuiper (2006). 'Verrommeling in beeld: Kaartbeelden van storende elementen in het Nederlandse landschap'. Bilthoven: Milieu- en Natuurplanbureau (MNP). Rapport 500074003/2006

Buck, A. de 'De beleving van het agrarisch cultuurlandschap en de invloed van multifunctionele landbouw. Methodiekontwikkeling en toepassing voor de Bollenstreek en de Noordoostpolder'. Lelystad, in prep.

Jong, D. de, J.H. Kamstra, A. Roest en M. de Winter (2009). 'Food & Fun op de boerderij: Consumentenpercepties – hoe beleven consumenten multifunctionele 'biologische' landbouw'. Animal Sciences Group van Wageningen UR

Keegstra, D.J. (2001). 'Spijkerboor: bewoners trots op hun dorpslandschap'. *Noorderbreedte 25*

Kempenaar, A. J. Kruit, P. van der Jagt, J. Westerink en L. Heutinck (2009). 'Multifunctionele Landbouw en Landschap. Onderzoek naar de invloed van multifunctionele landbouw op het landschap, nu en in de toekomst'. Wageningen: Alterra, rapport 1937

Klieverik., M., H. Korevaar en A. J. Visser (2009). 'Bijdrage van multifunctionele landbouwbedrijven aan natuur & landschap'. Lelystad: Praktijkonderzoek Plant en Omgeving B.V.

Milieu- en Natuurplanbureau (2006). 'Natuurbalans 2006'. Bilthoven: Milieu- en Natuurplanbureau. MNP-publicatienummer 500402001

Min. LNV (2006). 'Kwaliteitsagenda Landschap: een tussenstand'. Den Haag: Kamerstuk 21-11-2006, www.minlnv.nl/portal

Raad voor ruimtelijk, milieu- en natuuronderzoek (2007). 'Gebiedsontwikkeling voor de domeinen Ruimte en Wonen. Drie verbindende thema's: Kracht door Krimp, Stad en Land en Betere Buurt. Een Kennisagenda. Den Haag: Raad voor ruimtelijk, milieu- en natuuronderzoek

Schuttenhelm, R. (2009a). 'Mens en Milieu: Schaalvergroting landbouw: het megabedrijf'. www.hoesnel.nl/toekomst_mens_milieu/schaalvergroting-landbouw.html

Schuttenhelm, R. (2009b). 'Mens en Milieu: Verrommeling Nederlands landschap'. www.hoesnel.nl/toekomst_mens_milieu/verrommelinh-landschap.html

Veeneklaas, F.R., J.L.M. Donders en I.E. Salverda (met medewerking van H.J. Agricola, J.L.M. Bruinsma, A.J.M. Koomen en W.J.H. Meulekamp) (2006). 'Verrommeling in Nederland'. Wageningen, Wettelijke Onderzoekstaken Natuur- en Milieu, rapport 6

Veeneklaas, F.R., W.J. de Regt en H.J. Agricola (met medewerking van J. Stoker en J.L.M. Donders) (2004). 'Verrommelt het platteland onder stedelijke druk? Storende elementen en landschapsdynamiek in de studiegebieden Abcoude en Epe-Vaassen'. Wageningen: Planbureau-rapport

Bijlage 1: Onderzochte bedrijven

Bedrijf	Oorspronkelijke functie	Kwalificatie functie	Agrarische tak	Nieuwe functie	Kwalificatie functie
Buurackers Boerakker (Gr)	Geitenhouderij + kaasmakerij	multifunctioneel	Geëxtensiveerd	Zorg + (biologische) kaasmakerij	Multifunctioneel met extensieve agrarische tak
Cinquant Haps (NB)	Biologische varkenshouderij + zorg + camping + natuurbeheer + boerderijwinkel	multifunctioneel	Geëxtensiveerd	Zorg + camping + natuurbeheer + boerderijwinkel	Multifunctioneel met extensieve agrarische tak
Slachtehiem Arum (Fr)	Melkveebedrijf	agrarisch	Geëxtensiveerd	Zorg + (groeps)recreatie + poldersport + horeca	Multifunctioneel met extensieve agrarische tak
Hemelrijksche Hoeve Biezenmortel (NB)	Melkveebedrijf + zorg + natuurbeheer	multifunctioneel	Geëxtensiveerd	Zorg + natuurbeheer + brandrode runderen	Multifunctioneel met extensieve agrarische tak
Pukkemuk Dongen (NB)	Varkens + vollegronds-groente + kinderspeeltuin	multifunctioneel	Gestopt	Kinderspeeltuin	Recreatief
Culinair Educatiecentrum Limburg Neer (Lb)	Varkenshouderij	agrarisch	Gestopt	Zaalhuur + kamerverhuur + streekproducten + catering	Horeca
Klaterspeel Maarheeze (NB)	Varkenshouderij + zorg	multifunctioneel	Geëxtensiveerd	Zorg	Multifunctioneel met extensieve agrarische tak
Lindehoeve Nistelrode (NB)	Varkenshouderij + camping	multifunctioneel	Geëxtensiveerd	Zorg + camping + asperges	Multifunctioneel met extensieve agrarische tak

Bijlage 2: Vragenlijst t.b.v. interviews

Interview met ondernemers met een verbreed bedrijf die de agrarische tak hebben afgestoten. De vragen zijn een leidraad voor waar het gesprek op in kan haken en welke onderwerpen kunnen worden besproken. Naast het gesprek is het ook belangrijk te observeren hoe het gebied er uit ziet en in hoeverre het bedrijf er van buiten nog uitziet als een boerenbedrijf.

Algemene informatie over het bedrijf

- Wat is de (verbrede) activiteit? (Bv zorglandbouw, recreatie, etc.)
- Wanneer is de ondernemer daarmee begonnen?

Verdwijnen agrarische tak

- Wat was de agrarische tak van het bedrijf? (Bv melkveehouderij, akkerbouw, etc.)
- Wanneer is de ondernemer met de agrarische tak gestopt?
- Verliep dat proces geleidelijk of ineens?
- Wat is de reden dat de ondernemer met de agrarische tak is gestopt? Heeft het met opbrengsten te maken, met toekomstperspectieven, met plezier in het werk, met opvolging, met iets anders?
- Hoe denkt de ondernemer achteraf over de beslissing om de agrarische tak af te stoten? Heeft hij er spijt van, of juist niet? Denkt de ondernemer in de toekomst opnieuw een agrarische activiteit op te pakken?
- Is de verbrede activiteit gegroeid door het afstoten van de agrarische tak?
- Hoe belangrijk is een agrarische uitstraling voor de verbrede activiteit? Is die nodig om de verbrede activiteit te verkopen?
- Voelt de ondernemer zich nog een boer / agrariër?

Gevolgen voor het landschap

- In hoeverre / in welk opzicht ziet het bedrijf er anders uit (voor een buitenstaander)? Is het duidelijk dat er geen agrarische tak meer aanwezig is? Of zou een passant het nog steeds als een boerenbedrijf zien?
- In hoeverre doet de boer moeite om het bedrijf er (nog) uit te laten zien als een bedrijf waar agrarische activiteiten plaatsvinden? (Staat er nog een boerenschuur bijvoorbeeld, of staat er nog een trekker op het erf?). Hoe belangrijk is dit?
- In hoeverre ziet de totale omgeving er anders uit doordat de agrarische tak is verdwenen? (Bijvoorbeeld: als het land is verkocht aan een buurman die er ook koeien op heeft staan verandert er niet veel voor de beleving van het landschap, als het is verkocht aan een manege kan er wel veel zijn veranderd.)

Gevolgen voor omliggende bedrijven

- Heeft de ondernemer land verkocht? Zo ja, aan wie? Wat is er met dat land gebeurd?
- Zijn er wijzigingen in het bestemmingsplan geweest? Zo ja, wat voor wijzigingen? Kan een nieuwe ondernemer het bedrijf weer als agrarisch bedrijf inrichten? Staan er wijzigingen voor de toekomst op stapel?

Toekomst van het bedrijf

- Hoe ziet de boer de toekomst van het bedrijf? Hoe gaat de boer het bedrijf verder ontwikkelen? (Verbrede activiteit verder uitwerken, nieuwe activiteiten erbij doen, schaal van de activiteiten vergroten, professionaliseren, agrarische tak terug brengen, niets veranderen, etc.)
- Wat verwacht de boer dat andere bedrijven in de regio zullen doen, met betrekking tot de verhouding agrarische tak / verbrede tak?
- Hoe verwacht de boer dat de agrarische sector als geheel zich gaat ontwikkelen?

Bijlage 3: Verslagen bedrijfsbezoeken

Renée van Winsen
De Buurackers, Boerakker
17 augustus 2009

Introductie

Het bedrijf van Renée van Winsen is een zorgboerderij met een biologische geitenhouderij. Er is verder een koe, er zijn ganzen en kippen, er zijn varkens en er worden geitenbokjes van een ander bedrijf opgefokt. Ook wordt er kaas gemaakt, maar dat is met geitenmelk van een ander bedrijf. De geiten zijn er als ondersteuning van de zorg en leveren vlees.

Start van het bedrijf

Renée en haar partner Ton Aarsman hebben dit bedrijf in 1997 gekocht. Het was oorspronkelijk een kuikenmesterij, maar de toenmalige eigenaar had niet genoeg ruimte om uit te breiden en wilde het daarom verkopen. Renée en haar man kwamen uit het westen en wilden graag een bedrijf beginnen. In het westen was dat niet te betalen. Daarom hebben ze dit bedrijf gekocht.

De reden om geiten te gaan houden was dat Renée al kaas maken als hobby had en ze al geiten hield (Renée had eens een omscholingscursus gedaan, waarin ze had leren kaas maken). Geiten was dus een logische keuze en ze dachten dat het wel uit zou kunnen. Een extra reden om het bedrijf te starten was dat haar man graag iets anders wilde doen dan zijn toenmalige baan, omdat hij niet gelukkig was met wat hij deed. Ze zijn begonnen met tachtig geiten en kaas maken, en met verkoop op de markt.

Verdwijnen van de agrarische tak

Op een gegeven moment merkten ze echter dat ze steeds groter moesten worden. Ze hadden niet genoeg kaas – er moesten geiten bij. Maar toen kon Renée al het werk niet meer alleen doen. Ze moest iemand inhuren om te helpen kaas maken. Dat kostte weer veel geld. Renée en haar man gingen zich toen afvragen of dit wel de manier was om verder te gaan. Ze moesten erg hard werken en hielden nauwelijks iets over. Ze hebben zich toen bezonnen op de mogelijkheden en besloten het anders te gaan doen. Ze hebben alle melkgeiten – op twintig na – eruit gedaan. Renée werkt nu de helft van de tijd in de zorg, en de andere helft doet een collega. Het zorgbedrijf heeft vijf cliënten.

De geiten worden nauwelijks nog gemolken (het is alleen af en toe nodig omdat de geiten wel jongen krijgen). Renée maakt nog wel geitenkaas, maar die melk komt van een andere boer. Ze hebben een samenwerkingsverband met twee andere boeren: zij en een andere boer hadden ooit geiten maar hebben ze weggedaan, de derde heeft nog zeventig geiten. Renée en de andere boer maken kaas van het bedrijf van de laatste boer, eventueel met de melk van hun eigen geiten.

Een andere reden om te stoppen met de geiten was dat ze geen 'echte boeren' waren: ze hadden er niet veel verstand van. Altijd ging er weer iets kapot of hadden ze de rijtjes gras net verkeerd gelegd. Het was altijd gedoe. Het boeren zoals zij het deden was niet rendabel.

Een reden om met de zorg te starten was dat ze dat al min of meer deden. Er kwamen cliënten met een begeleider op het bedrijf. Voor het uithuren van het bedrijf als ruimte voor de cliënten kregen ze een vergoeding. Toen de samenwerking met deze begeleider minder werd besloten ze zelf de zorg te gaan doen. Renée heeft een achtergrond in de zorg (jeugdwerk). De zorg is daardoor in 1999 al gestart. Ze zijn het zelf gaan doen in 2006. Renée is in dienst van de stichting en ze krijgen een kleine vergoeding voor de

uithuur van het bedrijf. Dit is een minder risicovolle constructie maar levert minder op dan wanneer wordt gewerkt met een PGB.

Het loslaten van de agrarische tak heeft ergens ook met regelgeving te maken. Als klein bedrijf heb je relatief veel papierwerk en daar ook relatief veel kosten aan. Het lijkt erop alsof de grote bedrijven meer worden gestimuleerd.

Tenslotte geeft de zorg ook meer vrijheid. Want het gaat niet 365 dagen per jaar door. Je hoeft dus minder hard te werken. Ook heeft het stoppen met de keuze van haar man te maken, want die wilde toch blijven werken. Zijn werk was toch leuk en hij vond de risico's van een eigen bedrijf toch te groot. Hij werkt nu parttime op het zorgbedrijf. Door de zorg erbij te nemen kan zij het langer leuk houden. Je houdt meer plezier in je werk en je hoeft minder hard te werken.

Conclusie:

Redenen om te stoppen met de geiten:

- Groei was nodig om rendabel te blijven
- Geen achtergrond in het boeren maakte het moeilijk het bedrijf in stand te houden
- Regelgeving en hoge kosten voor klein bedrijf
- Zorg was al aanwezig op het bedrijf, makkelijk op te pakken
- Zorg geeft meer vrijheid en is beter behapbaar met één persoon

Agrarische tak

De geiten zijn er nog voor de zorg. Bovendien is het nodig voor de SKAL regelgeving - zodat ze een biologisch bedrijf kunnen blijven. Het agrarische gedeelte is dus ter ondersteuning van de zorg. Een andere reden is dat het leuk is om nog agrarische activiteiten erbij te hebben. De cliënten zijn buiten bezig, dat is toch anders dan kaarsen maken of zeepjes maken, en ze hebben veel affectie van en emotie voor de dieren. Bovendien vindt ze het zelf ook leuk.

Het bedrijf heeft ook nog een aantal andere dieren zoals paarden, varkens, kippen, ganzen en koeien. Die zijn er om de kringloop in stand te houden. De varkens eten de wei, en de koeien kunnen soms worden gebruikt om de geitenlammeren mee te voeren (Ze fokken boklammeren van een ander bedrijf op). Ze hebben ook een winkel erbij waarin de eigen producten worden verkocht, die was er al voor de zorglandbouw begon.

Renée voelt zich een zorgboer. De term 'boer' dekt niet helemaal de lading van wat ze nu is, daarom de toevoeging zorg. Maar ze voelt zich toch nog wel een boer.

Conclusie:

- De agrarische tak is er nog als achtergrond voor de zorg.
- Met alle agrarische activiteiten wordt de kringloop in stand gehouden.
- Het is leuk om nog agrarisch te zijn.

Het landschap

Renée heeft geprobeerd het bedrijf in het landschap in te passen. Het is oorspronkelijk een coulissen landschap; ze heeft subsidie gekregen van landschapsbeheer om een houtwal aan te leggen en zo de coulissen te herstellen. Ze heeft ook gepraat met mensen, over hoe het vroeger was (ze komt immers niet uit dit gebied), die gaven aan dat er vroeger meer coulissen waren en waar die houtwallen dan stonden. Renée hoort ook af en toe van oudere mensen uit de buurt hoe het er ooit heeft uitgezien. De aanleg van de houtwal heeft een stukje land gekost maar dat vindt ze niet erg.

Het landschap rond het bedrijf is in principe weinig veranderd de laatste jaren. De bomen zijn wat gegroeid waardoor er nu minder zicht is op het bedrijf. Er zijn ongeveer evenveel geiten in de wei, ze hebben alleen geen stroken meer waarop ze moeten grazen. Er is dus weinig verschil qua zicht. Maar er is wel meer reuring op het bedrijf. De cliënten worden gebracht en gehaald, er komt personeel, af en toe bijvoorbeeld een ondersteunend logopedist, er komen collega boeren langs. Het bedrijf zit aan een drukke weg, en dus maakt dat beetje extra verkeer weinig verschil.

Het landschap is nu zoals het is, en het functioneert goed. Ze hebben eerder wel over het landschap nagedacht, over hoe het ingepast kan worden en bijvoorbeeld het aanleggen van de houtwal. Maar nu zijn ze er nog weinig mee bezig. Er is een kantine gebouwd voor de zorg, dat is een portocabine. Het was moeilijk daar een vergunning voor te krijgen, en de vergunning is ondertussen ook al verlopen. De kantine moest in dezelfde kleuren als de stal worden geschilderd. Aan de ene kant vindt ze dat wel een beetje onzin, aan de andere kant is het daardoor wel mooier geworden. Ook moesten er bomen rond de kantine worden geplant. Die heeft ze ondertussen weggehaald omdat de bomenhaag naast de weg is

gegroeid, en ze niet meer nodig waren.

De mensen uit de buurt zijn trouwens blij dat de kuikenmesterij er niet meer is, die bracht heel wat stank mee.

Het is een mooi landschap, maar er wordt te weinig mee gedaan. Er gebeurt wel iets op het gebied van promotie maar dat is niet veel, het komt nooit echt goed van de grond. Er is een natuurgebied, maar daar staat het gras te hoog om er goed met paarden te kunnen rijden terwijl iedereen hier een paard heeft. Er zijn geen wandelroutes uitgezet. Er is wel een bedrijfsroute uitgezet, maar ook die is niet zoals routes in Drenthe of Gelderland. Met een paar kleine aanpassingen zouden ze het makkelijk aantrekkelijker kunnen maken. Het is een mooi coulissen landschap, het is weids en idyllisch. Er is veel te zien want het wisselt voortdurend, dan weer bos, dan weer een weiland, dan weer een kleine boerderij (want de mensen waren hier vroeger arm). Er zijn ook veel herten en er zijn erg veel mooie bloemen.

Het bestemmingsplan is niet gewijzigd. Ze schijnen nu minder uitstootrechten te gaan krijgen omdat ze veel minder geiten hebben. Maar de rechten verdwijnen niet echt. De eventuele volgende eigenaar krijgt ze weer terug. Verder is er geen land verkocht.

Conclusie:

- Ze is wel bezig geweest met het inpassen in het landschap en het herstellen van oorspronkelijke coulissen, maar (haar effect op) het landschap is niet iets wat haar nu nog bezighoudt.
- Op hoger niveau is het jammer dat er – vanuit de gemeente - niet meer uit het landschap wordt gehaald, het niet meer wordt gepromoot, want het is een bijzonder landschap.
- Het bestemmingsplan is niet gewijzigd.

Toekomstplannen

Renée had ooit als plan om een boerenmarkt te organiseren op haar erf. Samen met anderen in de buurt die dan ook hun producten kwijt kunnen, als aanjager van en ondersteuning voor het platteland. Maar het stond niet in het bestemmingsplan en het mocht dus niet. Een winkel wel, want die is inpandig, maar een markt mocht niet. Ze heeft het nog geprobeerd via een bevriende wethouder, maar het bracht zoveel moeilijkheid met zich mee dat ze het heeft laten zitten.

Voor de toekomst blijft het bedrijf zoals het is. Ze moet alleen uitkijken dat het niet te snel groeit, want de

geiten krijgen steeds lammeren. Ze verkopen het vlees op de markt. Geitenvlees is niet erg populair maar wordt wel steeds hipper. Renée verkoopt ongeveer 30 lammeren en 6 oudere geiten per jaar. Het is handig dat ze zelf zoveel direct aan de consument kwijt kan. De Groene Geit, een brancheorganisatie van biologische geitenhouders, is bezig met het opzetten van een geitenvleesroute om het vlees meer te promoten.

Er komen niet veel bezoekers op het bedrijf, ook voor de winkel niet. Wel zijn alle scholen uit de buurt eens langsgekomen, en komen de plattelandsvrouwenvereniging en de buurtvereniging. Maar verder komen er geen groepen of geïnteresseerden. Het promoten van de winkel heeft geen prioriteit. Af en toe bedenken ze wel dat ze het weer gaan promoten, dan maken ze een plan maar bloedt het weer dood. Ze doen er iedere keer eigenlijk net niet genoeg moeite voor om het echt goed van de grond te krijgen. En in dit gebied zijn de mensen niet zo van het biologisch en het geitenvlees.

Ze doet nu alleen de markt in Almere nog, ze is per 1 mei gestopt met de markt in Leeuwarden. Daar waren verschillende redenen voor (viel op een dag dat haar man thuis is die ze weinig ziet, de markt moest langer open, er is weinig klandizie, etc.).

Eventueel wil degene wiens melk zij nu verwerkt tot kaas het bedrijf in de toekomst overnemen. Hij heeft al verscheidene stukken land die niet bij zijn bedrijf liggen. Voor hem is dit bedrijf een manier om uit te breiden. Hij wil de zorg er dan ook bij nemen omdat het extra financiële zekerheid biedt.

Observatie

Het bedrijf ligt langs een provinciale weg en valt niet erg op vanaf de weg. Er staan veel bomen die de weg van het bedrijf scheiden en er is weinig bebouwing te zien. Als je het bedrijf oprijdt dan zie je een 'echt boeren bedrijf', met stallen en gebouwen. Het huis is de oude boerderij. Er hebben vroeger voorin nog koeien en wagens gestaan. De kantine is inderdaad een portable gebouw, maar door de groene kleur valt hij niet op. De geitenwei ligt langs de weg, maar de geiten zijn niet goed zichtbaar door de afscheiding met bomen.

De Cinquant is een bedrijf met veel neventakken: het is een zorgboerderij, er is een camping, er wordt aan natuurbeheer gedaan, er is een boerderijwinkel en de bedrijfsvoering is biologisch.

Het verdwijnen van de varkens

Het bedrijf had ongeveer 20 zeugen, en 150 vleesvarkens. De varkens zijn uiteindelijk weggedaan omdat ze niet rendabel waren. De kosten die je moet maken voor transport, het voer, etc. zijn erg hoog en daarom kon het niet meer uit. Als je maar een klein aantal varkens hebt, dan betaal je per varken een hoger bedrag. Het is dus relatief duur, als je niet grootschalig bent. Je moet bijvoorbeeld vrachtwagens laten komen waar veel meer varkens in kunnen. Maar kleinere vrachtwagens mogen niet, want die voldoen niet aan de wettelijke eisen. En ook controlerende organisaties als SKAL en IKB vragen geld, en dat is naar verhouding veel duurder wanneer je maar weinig dieren hebt (onder andere omdat het startbedrag hetzelfde is). Dus je bent met weinig varkens sowieso al duur uit.

Het bedrijf zat twee jaar in een gebied met de varkenspest. Ook al hadden zijn eigen varkens de ziekte niet, je moet je bedrijf wel afsluiten. En omdat hij biologisch boerde, heeft hem dat heel veel geld gekost. Want omdat de varkens biologisch waren, moest hij ze biologisch blijven voeren, ook tijdens de pest. Want anders raak je je EKO licentie kwijt. Maar de varkens moesten verkocht worden voor de prijs van gangbare varkens. Net zo mocht hij geen mest uitrijden op zijn velden, want alle mest moest worden afgevoerd (hij voerde nooit mest af want hij kon alles normaalgesproken op zijn velden kwijt). Maar biologische mest was niet te krijgen. Dat betekende dus dat hij niet kon bemesten, wat niet handig was

voor de akkerbouw die hij ook had. Na de varkenspest waren toen al zijn financiële reserves opgebruikt.

Na de varkenspest was er een initiatief met onder andere LNV, Albert Heijn en een biologische winkel, om meer biologisch varkensvlees op de markt te kunnen brengen. Gangbare boeren die wilden overschakelen kregen 33% van de kosten gesubsidieerd. Omdat hij al varkens had, kreeg hij die subsidie niet. Al met al een wrange situatie, want hoewel hij wel in aanmerking kwam voor subsidies om uit te breiden, had hij door de varkenspest geen reserves meer en kon hij de benodigde banklening voor die uitbreiding niet krijgen. Tegelijkertijd groeide door de subsidies het aantal biologisch varkensboeren sterk. Gevolg was dat toen al die boeren hun biologische varkensvlees op de markt brachten, de markt een zware klap kreeg. Albert Heijn kon dat vlees niet allemaal afzetten en kocht zich uit. Dat geld was echter te weinig voor alle biologische varkensboeren die hun producten niet kwijt konden. De varkensboeren besloten toen spelers uit de markt te zetten, zodat vraag en aanbod weer beter met elkaar in evenwicht zouden komen. De boeren die wel biologisch bleven boeren moesten op alle biologische varkens die werden geslacht een heffing in een fonds stoppen voor de biologische boeren die weer gangbaar werden of stopten. Paul had dus eerst anderen op de markt toe moeten laten waardoor zijn eigen prijs omlaag ging, en moest daarna ook nog betalen om die mensen weer uit de markt te laten gaan.

Vorig jaar ontstond er op het bedrijf een afzetprobleem. Als je varkens hebt moet je die op een bepaald moment wegdoen, anders gaan ze meer eten en dat brengen ze niet meer extra op, en bovendien krijg je een aftrek in de opbrengst als ze te zwaar zijn geworden. Dus als je je varkens niet op het cruciale moment kunt afzetten is dat een dure aangelegenheid. Als kleine boer heb je dan niet genoeg macht in de markt. Doordat hij niet had kunnen groeien toen het aanbod biologisch vlees groeide, werd hij als kleine speler als het ware uit de markt geduwd. Paul heeft toen in een maand net zoveel verlies geleden als hij in drie jaar

had opgebouwd. En dat was uiteindelijk de reden om te stoppen. Want zo'n verlies kan hij niet nog een keer hebben, het risico is te groot. Ook al trekt het weer aan, als volgend jaar nog eens zoiets gebeurt, kan hij dat niet meer opvangen. Alle reserves zijn al weg.

[Op mijn vraag of hij nu niet helemaal 'klaar is' met het biologische boeren antwoordt hij ontkennend. Want het biologisch zijn zit in je bloed. Je bent biologisch of je bent het niet. Als je hebt berekend dat je beter biologisch kunt boeren omdat dat je zoveel oplevert en gangbaar zoveel, en je stopt er later weer mee omdat het toch minder oplevert of omdat er weer nieuwe regelingen komen, dan ben je geen echte biologische boer. Dan denk je nog zoals een gangbare boer, in economische termen. Dan ben je eigenlijk slechts een boer die zich aan de biologische regels houdt, in plaats van een biologische boer. Het gaat er niet om of het één meer rendabel is dan het ander, het heeft met je idealen en je manier van leven te maken.]

Conclusie:

- De varkens brachten te weinig op
- Vooral omdat het biologische varkens waren
- De varkenspest heeft ook bijgedragen aan de problemen

Integratie in de samenleving

Er komen maar weinig mensen op de camping, terwijl andere boerencampings in de buurt wel vol zitten. Paul weet sinds kort hoe dat komt; omdat het ook een zorgboerderij is. Daarom heeft hij wat aanpassingen gedaan op de website, zodat het campinggedeelte nu bovenaan staat en het zorggedeelte onderaan. Eerst was dat andersom. Maar hij wil het zorggedeelte niet weglaten van de website want de mensen die komen moeten het wel weten. En hij streeft integratie van die groepen in de samenleving na. Als mensen niet komen omdat er ook zorg wordt aangeboden, dan maar geen camping. Hij wil een bedrijf waar integratie is tussen verschillende groepen mensen. De mensen die op de camping komen staan moeten in contact komen met de mensen uit de zorg. Er is wel een aantal vaste gasten die er geen problemen mee heeft en het erg leuk vindt. Hetzelfde geldt voor de winkel, daar staan soms ook mensen uit de zorg. De meeste klanten hebben daar geen moeite mee, vooral de klanten die speciaal voor de producten komen. Maar andere klanten vinden zich op omdat het lang duurt. En die komen dan misschien niet weer. Op die manier verandert de klantenkring, past die zich aan de bedrijfsvoering aan; het bedrijf richt zich op de klanten die waarde hechten aan de specifieke werkwijze. Het is een samenspel tussen boerderij en consument / burger. De boerderij verzorgt het eten, de mensen verbinden zich aan deze manier van werken.

De agrarische tak

De dochter van Paul werkt sinds kort ook mee in het bedrijf, maar dan in de zorg. Hijzelf is meer het manusje van alles. Zijn vrouw doet de winkel en de camping. Wat betreft de overname van het bedrijf is het nog onzeker want de kinderen (er is ook een zoon, die werkt met metaal) zien hoe hard er moet worden gewerkt. Maar je kunt het ook niet verkopen zoals het nu is. Want het is zo complex. Zelf weet hij precies wat overal gebeurt, want hij heeft het zelf zo ontwikkeld, maar voor een buitenstaander is dat nauwelijks bij te houden. Bovendien is hij opgevoed met zorg. De verschillen tussen de zorg en de landbouw zijn eigenlijk helemaal niet zo groot. Het gaat beide om het verzorgen: van mensen, dieren of planten.

Dat betekent dat als het bedrijf wordt verkocht, het vrij waarschijnlijk is dat de agrarische tak verdwijnt. Dat een zorgbedrijf het misschien koopt, of aan autohandelaar. En het bedrijf kan ook best zonder agrarische tak (zelf wil hij dat niet). Dan wordt het een ander soort bedrijf. Maar als er geen agrarische tak meer is, kun je je wel afvragen wat het voordeel is van een plaats als deze. Want de koppeling tussen landbouw en zorg is nu juist wat deze plaats zo bijzonder maakt.

Momenteel is het bedrijf echter nog volledig in ontwikkeling. En ook nu de varkens weg zijn is het nog steeds agrarisch. Hij voelt zich ook nog steeds boer, misschien meer dan sommige andere boeren, die alleen een grote schuur met koeien hebben die nooit buiten komen. Dat zijn ondernemers, maar hij is nog steeds een boer, met zijn kippen en kas en plantjes en koeien. Je moet het dus ook niet zo dat de agrarische tak verdwijnt; hij verandert alleen. Ook als je naar de toekomst kijkt, gaat het niet verdwijnen,

maar slechts veranderen. Het is een veranderend bedrijf en in die zin misschien niet representatief voor dit onderzoek [zijn woorden]. Want hij heeft het omgedraaid; hij denkt aan de ene kant wel dat het landschap zal gaan verrommelen, maar hij denkt ook dat het voor wat de multifunctionele landbouw mee zal kunnen vallen. En hij zit zoveel mogelijk aan die kant, wil er zoets mooi mogelijks van maken. Een veelzijdig bedrijf. Hij past niet in het plaatje, en daar past hij ook voor. Hij doet het op zijn eigen manier.

Conclusie:

- De agrarische tak is er nog steeds, het is een boerderij
- Maar wel een boerderij in ontwikkeling
- Op deze manier is het eigenlijk niet over te dragen, daar is het te complex voor

Het landschap

De kantine voor de zorg is nieuw gebouwd (het is een achthoekig roodhouten gebouwtje met bovenop een paar rijen hooibalen en daarbovenop weer het dak, het lijkt op een oude hooiberg). De gebouwen hier zijn van cultuurhistorische waarde. Daarom mag hij er niet zomaar iets aan verbouwen of veranderen en ook niets in de buurt bouwen. Daar zijn regels aan verbonden. (De gebouwen zijn echter niet als monument aangemerkt, daarom is er geen subsidie beschikbaar voor het onderhoud.) Het perceel heeft dus geen bestemming als bouwgebied. Dus als hij daar een gebouw wil neerzetten moet het bestemmingsplan worden gewijzigd.

Verder heeft hij nog een kas en een varkensstal. Die laatste laat hij gewoon staan, hij is nu druk bezig met daar plannen voor maken. Er is bijvoorbeeld nog ruimte nodig voor opslag maar het zouden eventueel ook appartementen kunnen worden. Hij wil het dus graag een functie geven. Per 2013 komt er een nieuwe welzijnswet voor koeien, het kan zijn dat het daar ook een functie voor krijgt (de koeien mogen dan niet meer aan kettingen staan maar omdat zijn koeien hoorns hebben is dat eigenlijk wel nodig – vooral met de zorg - daarom wil hij een nieuw verblijf waar meer ruimte is maar waar ze toch ook aan de ketting kunnen). Er zijn dus genoeg mogelijkheden om de varkensstal te hergebruiken. In een andere oude stal is de kleedruimte voor de camping gemaakt.

De gebouwen passen dus in het landschap. Dat is ook de reden dat een andere varkensstal een stukje verderop staat, want hij vindt het toch wel ontsierend. Er is een scheiding, om het om het bedrijf mooi te houden. Hij is bewust bezig met ontwikkeling van het bedrijf en het cultuurhistorisch landschap.

Het bestemmingsplan van dit bedrijf is gewijzigd. Het was eerst agrarisch, maar nu is het aangemerkt als zorgboerderij. Hij wilde het laten opnemen als 'centrum voor boerderijactiviteiten'. Dat vond de gemeente niet mogelijk. Het laten opnemen als 'zorgboerderij' leverde al problemen op, maar dat is er toch door gekomen. Nu kan een ander er ook niet zomaar een garage van maken. Paul van der Groes is nog met van alles bezig dus het bestemmingsplan zal nog wel meer veranderen gedurende de jaren. Het is voor hem belangrijk dat er zorgboerderij staat, omdat hij zo kan aantonen dat hij multifunctioneel is. Het maakt het betrouwbaarder, je ziet dat er iets gebeurt. Hij houdt wel de boerderij als beeldbepalende factor er in.

Conclusie:

- Het is een cultuurhistorisch erf
- Paul doet moeite om het in het landschap in te passen
- Oude gebouwen worden hergebruikt
- Het bedrijf staat als zorgboerderij in het bestemmingsplan

Verrommeling

Paul van der Groes ziet wel gebeuren waar LNV bang voor is. Want wie gaat er ooit een bedrijf als het zijne overnemen? Dit kun je niet overnemen. En dan gaat er dus iets anders gebeuren met de ruimte en de gebouwen.

Boeren gaan altijd door tot het uiterste. Ze gaan daarom net zolang door met het bedrijf tot ze het wel moeten verkopen. En dan wil ook niemand het meer als boerenbedrijf overnemen, want dan is het een

verliesgevend bedrijf geworden. Dan wordt het misschien aan een autosloperij verkocht. En dan zal het landschap inderdaad gaan verrommelen. Als je wilt zorgen dat er geen autosloperijen komen op het platteland, dan moet je daar regels voor maken. Maar dan moet je wel accepteren dat het platteland leegloopt, want dan kan niemand er nog iets verdienen. De boeren gaan verdwijnen, en als er niemand anders in mag, dan loopt het snel leeg. Het landschap kan wel in stand worden gehouden door de multifunctionele landbouw. Dus daar moet eigenlijk meer ruimte voor komen. Wat je dan krijgt is de Zwitserse vorm van landbouw. De boer heeft daar de speciale bergboer regeling. Het is heel kleinschalig maar de boer onderhoudt op die manier wel het landschap. En dat is waar de toerist dan weer op af komt. Het Nederlands landschap zou ook op die manier onderhouden kunnen worden. Maar daar is financiële ondersteuning voor nodig. Of je vraagt mensen gewoon entree als ze het bos in gaan. Zo doen ze dat in Polen ook. Iemand moet er op kunnen verdienen. Als je aan natuurbeheer doet, dan wordt dat door iedereen gewaardeerd. Maar de mensen moeten er dan ook voor betalen, vooral als ze er in willen recreëren.

Als je het trouwens over de grote bedrijven hebt, de bedrijven die steeds maar groter groeien, dan is dat eigenlijk geen landbouw meer, dat is industrie. Het ministerie van LNV zal dan hoogstwaarschijnlijk ook binnen tien jaar verdwenen zijn, want we hebben in Nederland nauwelijks nog landbouw.

Conclusie:

- Complexe multifunctionele bedrijven zijn nauwelijks over te nemen
- Boeren gaan verdwijnen want kunnen niet genoeg verdienen
- Als autosloperijen of golfbanen de bedrijven dan opkopen dan gaat het landschap verrommelen
- Boeren kunnen het landschap in stand houden maar moeten daar wel voor betaald krijgen

De ondernemer

Momenteel verdient Paul maar weinig met het bedrijf, hij kan maar net rondkomen en er zijn eigenlijk geen reserves. Maar toch bereik je altijd wel wat je wilt. Als je veel geld hebt dan kun je op een bepaalde manier doen wat je wilt en zoals je het in gedachten hebt. Maar als je weinig geld hebt dan vind je ook wel een weg, dan ga je overal een beetje tussendoor. Je begint op een bepaalde manier en dan is ergens anders weer een opening of een mogelijkheid, en zo kom je er dan ook. Hij had het nooit kunnen uitdenken zoals het nu is, van te voren. En als hij van te voren had geweten hoeveel moeite het zou kosten om het allemaal zo te krijgen zou hij het misschien ook niet hebben aangedurfd. Want de risico's zijn best groot geweest. Maar het is nu elf jaar na de varkenspest en hij is er nog steeds. En daar is hij heel trots op, want hij was op een gegeven moment bijna failliet. De bank zag het al niet meer zitten. En dan kun je je afvragen of je dan niet liever ergens een goedverdienende baan had. Maar als dat het geval was dan zou hij misschien ergens een huis kopen op het platteland en had hij alleen in het weekend tijd om daarnaar toe te gaan. En nu zit hij hier elke dag en heeft hij dit helemaal zelf opgebouwd. Dus wat wil je dan eigenlijk nog meer?

Observatie

Het bedrijf ligt aan het einde van een eigen weg en is van de openbare weg bijna niet te zien, omdat er langs die weg (die haaks op de eigen weg staat) een rij knotwilgen staat. Je kunt alleen de kas zien, en een stuk dak. Als je de weg inrijdt kom je eerst langs de kas, die niet erg groot is en waar allemaal potten in staan, het ziet er 'gezellig uit'. Je rijdt daarna langs een schuur die in de lengte open is (een dak op palen met alleen een achterwand) en waar allerlei machines en gereedschap onder staan. Als je verder rijdt kom je op het erf. Aan de linker kant kijk je in een schuur, die duidelijk opslag is. Aan de voorkant hiervan staat het huis. Rechts staat nog een schuur en voor je staat de kantine. Ertussen een

picknicktafel en een soort zithokje. Het ziet er allemaal erg landelijk maar niet kneuterig uit. Er zijn ook veel bomen waardoor je eigenlijk maar weinig kunt zien. De schuur rechts valt niet op, en je moet ook even goed om je heen kijken voor je het woonhuis ontwaart. Vanaf de weg zie je dus ook maar weinig door de bomen. Op het eerste gezicht zijn de camping en de winkel niet te zien vanaf de weg, omdat ze verscholen liggen. Op die manier doet het bedrijf op de eerste plaats als een boerderij aan, de multifunctionele activiteiten vallen minder op en zie je pas van dichtbij. Het bedrijf ligt verscholen en als je er aan komt lijkt het een beetje op een 'klein wereldje' waar van alles gebeurt.

Verdwijnen agrarische tak

Vroeger hadden Lenie en Klaas Bakker een melkveebedrijf. Dit bedrijf was echter niet rendabel meer. De melkprijzen waren erg laag en het quotum duur. Daarbij waren alle bedrijfsgebouwen, inclusief het huis, helemaal verouderd. Er waren nieuwe investeringen nodig om die weer op te knappen. Maar een uitbreiding mocht niet van de bank. Bijkomend probleem was dat Klaas last had van zijn rug. Dus besloten Lenie en Klaas dat het tijd was voor iets anders. Een jaar eerder hadden ze dat besluit ook al genomen, maar toen was de boekhouder het er niet mee eens; hij vroeg zich af wat ze wilden gaan doen. Deze keer besloten ze dus eerst te stoppen en hebben ze het pas achteraf aan de boekhouder verteld. Het totale melkquotum werd verkocht, waardoor er geld vrij kwam dat kon worden geïnvesteerd. Er is dus een eenmalige ommezwaai gemaakt. Het besluit te stoppen is in 2005 genomen.

Conclusie:

Reden om te stoppen was de lage opbrengsten waardoor nieuwe investeringen niet meer konden worden gedaan. De rugklachten van de boer waren een bijkomend probleem maar niet doorslaggevend.

De overstap

Toen Klaas en Lenie eenmaal besloten hadden te stoppen zijn ze naar de gemeente gestapt en zeiden ze: 'wij zijn gestopt, wat mogen we allemaal nog?'. De gemeente dacht mee en gaf aan dat ze veel mochten, als ze maar geen autosloperij zouden starten. Toen kwamen ze op het idee van zorg, en ook recreatie. Via via hoorden ze van boerengolf, en ook dat leek hen leuk om te doen. Daarvoor was dan weer een horecaverunning nodig, want boerengolfers willen ook koffie en thee, consumpties en bijvoorbeeld een barbecue. De gemeente regelde al die vergunningen.

De eerste stap was om alle gebouwen te slopen in 2005 en nieuwe gebouwen neer te zetten in 2006. Dit gebeurde wel in oude stijl; de boerderij is een Friese Stelp. De nieuwe boerderij is in 2006 gebouwd. Halverwege de bouw kwamen ze echter in grote problemen want de bank zag het niet meer zitten en wilde ze failliet laten verklaren. Er veranderde namelijk zoveel, en er werden zoveel investeringen gedaan, dat de bank er niet meer in geloofde en het verlies wilde beperken. Ze zaten bij de ING omdat de Rabobank de nieuwe plannen te gek vond. Maar toen vertrok hun goede adviseur bij de ING en de opvolger had minder vertrouwen in hun plannen. Er is een IMK (Instituut voor het Midden en Klein bedrijf) onderzoek gedaan. Degene die dit onderzoek uitvoerde had er echter wel vertrouwen in. Het aannemers bedrijf heeft toen aangegeven dat de facturen pas later hoefden worden betaald, zij geloofden erin. Daardoor konden ze net aan de aflossingen van de bank voldoen. Omdat ze geen geld wilden lenen van het aannemers bedrijf leefden ze een half jaar met nauwelijks geld om te eten, werden de spaarrekeningen van de kinderen geplunderd en schoot de familie bij.

Conclusie:

Het was een financieel zware tijd met daarin weinig vertrouwen van de bank maar wel vertrouwen van de gemeente, die ook actief meedacht.

Het huidige bedrijf

Het bedrijf heeft nu vier takken: de agrarische tak (zie volgende alinea), zorg, horeca en groepsaccommodatie.

Zorg

Op het bedrijf is dagrecreatie voor ouderen aanwezig. De ouderen komen op het bedrijf waar ze van alles kunnen doen maar ook gewoon rustig kunnen zitten. Af en toe worden er leuke uitjes voor ze georganiseerd. Er zijn 35 zorggasten. Per oktober 2009 gaan ze vier dagen open (nu nog drie), en dan zullen er veertig gasten zijn. De vierde dag was wel wikkelen en wegen want het is veel extra werk. Maar het is nodig voor de continuïteit van de zorg. Veel mensen krijgen namelijk vier dagdelen om zorg in te kopen,

dat is twee dagen. Op die manier kan er een groep op maandag en woensdag komen, en een groep op dinsdag en donderdag (twee dagen achtereenvolgens is vaak te zwaar voor de ouderen). De vierde dag is dus nodig om dat systeem te kunnen handhaven. Voor de vierde dag is echter wel een extra persoon aangenomen. Lenie is dan alleen op de achtergrond aanwezig. De 4 dagen werken is behoorlijk heftig, en je moet wel enthousiast blijven.

Horeca

Daarnaast is er een horecatak. De schuur is als feestzaal ingericht (N.B. de schuur is nooit iets anders geweest, omdat het in de boerderij zit die helemaal opnieuw is gebouwd!). Mensen kunnen hier zelf bier tappen en drinken inschenken. Daardoor ontstaat een ongedwongen sfeer, het zijn hele leuke feesten. De recreatie is in alle weekenden volgeboekt. Vaak komen er zelfs twee groepen per dag. 'Het is echt een succesnummer.' Er zijn voorzieningen voor gehandicapten aanwezig.

Groepsaccommodatie

Ook is er een boerderijhotel/ groepsaccommodatie. Er zijn vijf vijfsterren kamers, met een woonkamer die apart kan worden gehuurd. Ook dit is allemaal aangepast op gehandicapten. Er zijn een lift en een tillift aanwezig om mensen in bad te tillen. Op deze manier kunnen ook vakanties met zorg worden geboekt, al loopt dit minder goed dan de overige takken.

Tenslotte is er een groot aantal poldersporten zoals boerengolf, boerenmidgetgolf en paintball. Er zijn kano's, een pooltafel, tafeltennistafel, trampoline etc. Dit draagt bij aan het succes van de recreatie, omdat er zoveel te doen is op het bedrijf. Mensen betalen in de winter 4,50, in de zomer 6,50, om op het bedrijf aanwezig te mogen zijn en van alles gebruik te mogen maken.

Scholen hebben hier hun introductiedagen; ze kunnen veel doen en het kost relatief weinig. Maar voor hen is het juist een goede bron van inkomsten.

Ze hebben alleen subsidie gekregen van SNN (voor Investerings in het Noorden), bestemd voor recreatie. De lift is gefinancierd door een particuliere instelling. De lift maakte weer veel andere zaken mogelijk, zoals de luxe appartementen boven. Maar in totaal hebben ze weinig subsidie aangevraagd, omdat de kosten veel hoger werden dan gepland en ze dus veel te lage aanvragen hebben gedaan.

Conclusie:

- Er is ouderenzorg aanwezig
- Er is zaalhuur met eigen tap en koelkast
- Er is een boerderijhotel (met eventueel zorg)
- Er zijn verscheidene sport en spel mogelijkheden
- Er is een duidelijke synergie tussen de takken (alles aangepast aan gehandicapten en ouderen, veel te beleven)

De agrarische tak

Op het bedrijf is nog 50 stuks vee, dit zijn een melkkoe met wat jongvee. Lenie en Klaas hebben nog 14 hectare land. Ook hebben ze schapen. Het is heel belangrijk dat dit nog steeds een boerderij is. Het landelijke uiterlijk trekt ouderen, maar ook recreatiegasten. Naast het feit dat het een gezellige boerderij is met persoonlijke aandacht, waarbij vrij van alle activiteiten gebruik kan worden gemaakt, zijn het uitzicht, de lammeren, de koeien en schapen die aantrekken. Af en toe geven Lenie en haar man ook wel een showtje weg voor de mensen, als er bijvoorbeeld een lam geboren gaat worden. Dan maken ze daar even een happening van. Of ze geven 'educatie', omdat de mensen ernaar vragen of niet begrijpen waarom bepaalde dingen gaan zoals ze gaan. Zo kun je de mensen iets meegeven. Daarbij ligt er bij de golf bij elke hole een vraag over het boerenleven, en ook dat vinden de mensen heel leuk.

Het landschap is niet veel veranderd door de nieuwe activiteiten. Er is een bosje aangeplant voor de paintball. Ze hebben wel alle oude gebouwen gesloopt, maar die waren al helemaal vervallen. De nieuwe gebouwen zijn veel mooier. De gemeente wilde graag dat de nieuwe gebouwen in oude stijl zouden worden gebouwd, omdat dat beter in het landschap past.

Plan is nu om de loods weg te halen (er staat nog een oude en lelijke loods) en daar een schuur neer te zetten waar het kleinvee kan staan zodat de mensen het kunnen zien. Zoiets trekt aan. Ze gaan even 'boeren'- of 'buorkjen', zoals men dat in het Fries zegt. Tenslotte is de boerenlandweg vervangen door een verharde weg. Dit was wat hen betreft niet per sé nodig, ze zouden liever de schuld bij de bank sneller aflossen, maar dat is belastingtechnisch niet handig. Dat is dus ook één van de redenen dat de ontwikkelingen op dit bedrijf zo snel zijn gegaan.

Verder is het landschap nog helemaal gelijk, hoewel er heel veel boeren uit het gebied zijn verdwenen. Dit komt omdat er een grote landhonger is bij de blijvende boeren. Het meeste land van de vertrekkende boeren is daardoor opgekocht, en blijft dus agrarisch. Van dit bedrijf is 20 hectare land verkocht aan de buurman. Die heeft daar een nieuwe stal op gezet. Hij wilde emigreren maar zijn vrouw wilde niet; dit gaf ze de mogelijkheid om te blijven (omdat ze nu toch konden uitbreiden). Het verkochte land is dus nog steeds agrarisch, en zelf hebben ze nog een stuk land in beheer voor de koeien. De gemeente wil in de toekomst het bestemmingsplan wijzigen, maar daarover gaan ze nog met de boer en boerin in gesprek. Momenteel liggen alle vergunningen bovenop de agrarische bestemming. Voor de boer en boerin voldoet dat.

Conclusie:

- De agrarische setting is erg belangrijk, het geeft een meerwaarde aan de beleving en mensen tonen interesse
- Het is echter niet het enige dat gasten trekt
- De gebouwen zijn in oude stijl gebouwd
- Het meeste land is nog agrarisch want verkocht aan blijvende boeren
- Bestemmingsplan is nog niet gewijzigd.

Regionale inpassing

Op het bedrijf wordt veel gebruik gemaakt van wat er in de regio aanwezig is. Eten en drinken wordt bijvoorbeeld door een lokale cateraar verzorgd. Het is goed, maar vooral erg makkelijk. Alles wordt thuis bij de cateraar bereid. 25% van de omzet van deze cateraar komt van Slachtehiem. Brood en vlees wordt van lokale ondernemers ingekocht, en verder is er een aantal lokale vrijwilligers die regelmatig op het bedrijf meehelpt met taxi rijden en uitjes organiseren. Er zijn vier vaste mensen in dienst, waarvan drie voor de dagrecreatie voor ouderen en één voor de schoonmaak. Daarnaast zijn er de raamwassers van de schoonmaakdienst, en de hovenier(s). Die laatste zijn ZZP-ers.

Veranderingen zijn dat er land aan de burens is verkocht. Dat land is nog steeds agrarisch. Zelf hebben ze ook nog een stuk land in beheer voor de koeien. De gemeente wil in de toekomst het bestemmingsplan wijzigen, maar daarover gaan ze nog met de boer en boerin in gesprek. Momenteel liggen alle vergunningen bovenop de agrarische bestemming. Voor de boer en boerin voldoet dat.

Het succes en de voldoening

In 2007 is het allemaal losgebarsten op het bedrijf en niet meer gestopt. Meerdere malen tijdens het

gesprek zegt Lenie dat ze vaak in een deuk ligt om het feit dat het nu zo goed gaat allemaal (een paar jaar eerder wilde de bank er immers de stekker nog uittrekken). Ze voelt zich de lachende derde.

Lenie Bakker is opgegeven voor 'jonge ondernemer van het noorden'. Ze kwam in de finale maar uiteindelijk heeft de onderneming 'Brief op Bestelling' gewonnen. Lenie is ook lid van een netwerk van jonge ondernemers; daardoor weet ze nu dat alle ondernemers hun moeilijkheden hebben en zich door moeilijke periodes moeten worstelen.

Het inkomen is nu veel beter en ze hoeven zich niet meer constant zorgen te maken over geld. Natuurlijk zijn ze afhankelijk van de gasten, dat speelt minder als je koeien hebt want die geven gewoon elke dag melk. De grote extra geldstroom uit de recreatie zorgt er echter wel voor dat ze het leuk kunnen maken voor de zorggasten. Nu hebben ze bijvoorbeeld busjes kunnen kopen waarin ze dan met zijn allen op stap kunnen. Lenie legt niet toe op de zorg maar het is geen vetpot. Maar door de geldstroom⁴ heeft ze dus wel de mogelijkheid om veel spontane dingen te verzinnen en leuke dingen te gaan doen. Want de busjes geven heel veel mogelijkheden. Dus ze gaan naar een museum, of picknicken in de natuur. En ze maakt veel gebruik van 'luxe'; het eten wordt kant en klaar gebracht. Daardoor heeft zij meer tijd voor de mensen. En zo kan ze echt aandacht geven. Alle gasten leggen €5 per dag in om de extra leuke dingen van te doen.

Het bedrijf geeft veel voldoening, het geeft haar echt een kick dat het nu zo goed loopt. Een grote meerwaarde is dat ze alles zelf regelt en alles persoonlijk met de mensen doorspreekt. Ze bedenken samen hoe het programma er voor de dag uit zal zien, ze plannen alles gezamenlijk in. Er zijn mensen zat, het zit zo vaak vol. En ze plant alles zo, dat mensen elkaar niet in de weg zitten. Komt er bijvoorbeeld een grote groep op een doordeweekse dag, dan gaat ze die dag op stap met de bejaarden. Het is nu een prachtig bedrijf, alles loopt goed en iedereen is enthousiast. De kinderen willen het niet overnemen, want het is te veel werk. Maar het wordt allemaal steeds netter, dus het zou eventueel kunnen worden verkocht aan een horecaonderneming. Eventueel kan de zorg dan nog los worden geëxploiteerd.

Het bedrijf maakt extreem veel gebruik van synergie. Doordat er aanpassingen zijn voor de ouderen, kunnen er vakanties met zorg worden aangeboden. De gasten van de recreatiezaal mogen gebruik maken van alle andere faciliteiten, wat een echte meerwaarde is. Ook de hotelgasten mogen overal gebruik van maken. Zo zijn veel faciliteiten voor meerdere doelen van belang.

Conclusie:

Dit bedrijf is een groot succes geworden, in een erg korte tijd. Dit heeft te maken met de persoonlijke aanpak, de grote synergie, en de manier waarop er met het boerenenerfgoed wordt omgegaan, hoe daar gebruik van wordt gemaakt.

Observatie

Het bedrijf ligt erg landelijk, aan het einde van een smalle weg. Het is omgeven door weilanden en sloten. Het past absoluut in het landschap en lijkt nog op een boerenbedrijf. Ik had in eerste instantie niet gezien dat het een nieuwe boerderij was, hij past er goed in en is erg mooi en verzorgd. De oude loods is inderdaad wat lelijk maar was mij toch in eerste instantie niet opgevallen. Er liggen verder wat kano's, je ziet de paaltjes van de golf in het veld en er staat een groot plastic ijsje buiten, maar dat zijn de enige elementen, naast de vlaggen,

⁴ Het geld dat wordt verdiend wordt vaak weer geïnvesteerd. Dat is belastingtechnisch veel voordeliger. Sommige nieuwe dingen, zoals de verharde weg, zijn voor hen niet per sé nodig, maar het is gewoon beter te investeren. Zo kunnen dus busjes worden gekocht om leuke dingen mee te doen, omdat dat voordeliger is dan aflossen.

waaraan je kunt zien dat hier iets te beleven valt, als er geen mensen zijn natuurlijk.

Verdwijnen agrarische tak

Dit is het ouderlijk bedrijf van Johan Martens. Hij heeft het in 1989 overgenomen van zijn ouders. Er waren toen melkkoeien en mestvarkens. De varkens heeft hij al snel na overname weggedaan. De gebouwen waren verouderd en hij had er geen gevoel bij.

In 1991 werd bekend dat het Nationaal Park de Loonse en Drunense Duinen zou worden ontwikkeld. Dat betekende dat het moeilijk zou worden de agrarische tak verder uit te breiden. In 1993 hebben Johan en zijn vrouw Gerrie daarom besloten om te schakelen naar een biologisch bedrijf. Daarna zijn ze ook begonnen met het geven van excursies en arrangementen (er waren nog weinig biologische bedrijven). Ook (agrarisch) natuurbeheer is in die tijd gestart. In 2001 is de zorgboerderij begonnen. De excursies zijn toen afgebouwd. Reden daarvoor was enerzijds het feit dat het te weinig opleverde en anderzijds dat het niet goed was te combineren met het gezin.

Momenteel heeft het bedrijf alleen nog koeien. Dit zijn geen melkkoeien maar zoogkoeien. Ze grazen op het natuurgebied. Het zijn koeien van het Brandrode Ras (BRR).

Het bedrijf had op een gegeven moment een melkquotum van 300.000 liter. Maar ook op een biologisch bedrijf moet je eigenlijk steeds een beetje groeien omdat de kosten (loonwerkers, benzine, etc.) stijgen. Uitbreiding was moeilijk in dit gebied. Bovendien wilden Johan en Gerrie niet groeien naar 100 koeien. Ook als je niet wilt groeien kun je best doorgaan met melken, dat houdt je best een tijdje vol. Toen kwam echter de hectare premie op melk. Het quotum werd erg duur. Daardoor was het ook juist een goede tijd om het quotum te verkopen. Dat hebben Johan en Gerrie toen gedaan. Het leek een goed moment om te stoppen met melken. De koeien en het land zijn wel gebleven, alleen het melken is gestopt. Vandaar dat er nu zoogkoeien zijn die ook worden gefokt. Ze hadden altijd al een Roodbont ras (het op één na grootste ras van Nederland) en dat was ook een dubbeldoel koe (Maas-Rijn-IJsselvee). Het is voor hen daarom een voorloper van het Brandrode Ras. Op een geleidelijke manier is op dit ras overgestapt. Dit was in 2005 / 2006.

Parallel aan bovenstaande ontwikkeling (duurder worden van het melkquotum) begon de familie Martens met de zorgboerderij. Dit ging steeds meer tijd kosten en tevens meer opbrengen en was daarom een extra reden om met het melken te stoppen: het was financieel haalbaar om dat te doen. Als ze geen zorgboerderij hadden gehad, waren ze nu nog steeds aan het melken.

Conclusie

- Ze wilden niet verder groeien
- Ze konden niet verder groeien in verband met het natuurgebied
- Het was een goede tijd om te verkopen
- De inkomsten uit de zorg lieten het toe
- Het natuurgebied kon van een bedreiging een kans worden gemaakt door op natuur te focussen

Beleving boerenbedrijf

Het gebied dat in natuurbeheer wordt gehouden wordt biologisch bemest en bewerkt. Het kan daarom gezien worden als een agrarisch gebied. Het wordt gebruikt voor voer voor de koeien, niet alleen door grazen maar ook door oogsten. Het is wel veel minder intensief dan wanneer het volledig agrarisch zou worden gebruikt. Desalniettemin is het wel in agrarisch gebruik.

Dat is tenminste zoals de meeste burgers er naar kijken, voor hen is dit een agrarisch landschap. Zij zien geen verschil met een ander perceel onder agrarisch beheer. Maar boeren kunnen het heel anders interpreteren. Zij zien namelijk (soms) een stoppende boer die nog maar een handjevol zoogkoeien heeft.

Voor de cliënten is er weinig veranderd sinds de koeien niet meer gemolken worden, in de zin van de beleving van het boerenbedrijf. Toen ze nog molken, gebeurde dat buiten de uren van de zorgboerderij. De cliënten zagen dus nooit dat de koeien werden gemolken. Nu de koeien niet meer gemolken worden, is er dus eigenlijk geen verschil. Voor collega boeren lijkt het echter alsof ze gestopt zijn met boeren omdat ze geen koeien meer melken. Voor Johan zelf is er wel wat veranderd, maar het is een proces. De grootste omschakeling was de omschakeling in 1990. Want dat was het moment dat ze iets anders gingen doen dan de pure agrarische tak. Toen gingen ze biologisch boeren en voor sommige boeren betekende dat al dat ze gingen stoppen als boer. Dat is tegenwoordig niet meer zo, maar op dat moment leek dit een strategie om te stoppen met boeren. Maar bij jezelf gaat dat dan allemaal anders, je rolt langzaam in die veranderingen. Johan voelt zich nu een ondernemer. Hij is geen boer zoals in de jaren '70 en '80, maar een ondernemer die het bedrijf toekomst wil geven. En dat heeft het nu.

Het is belangrijk om definities te hanteren. Wat ziet de burger als een boer? Wat ziet de boer als een boer? Een boer ziet een boer namelijk anders dan een burger. Een burger vindt iemand met een overal en een paar koeien een boer, terwijl collega boeren iemand die geen koeien meer melkt misschien al geen boer meer vindt. Johan's doel is nu om een boer te zijn zoals ze dat waren rond 1900. Dat is een gemengd bedrijf in alle definities. Er zijn meerdere (agrarische) takken en ook sociaal is het gemengd. Het jaar 1900 is gekozen omdat dat nog voor de tijd van de kunstmest was. En dat is een grote omslag geweest. Definities hiervan veranderen trouwens wel. Wat een boer is

verandert in de loop der jaren.

De agrarische omgeving is wel erg belangrijk voor de zorg. Anders wordt het een gewone zorginstelling, wordt het dertien in een dozijn. De agrarische tak fungeert als een decor, al is het wel meer dan dat. Het heeft zijn eigen functie in het zorgbedrijf. Want mensen moeten ook wat te doen hebben op de boerderij.

Maar wat is eigenlijk een agrarische activiteit? Is het een wei met een paar kippen en een ezel of heb je daar 100 koeien voor nodig? In hun geval is 100 m² groentetuin genoeg. Maar dat ligt ook aan de doelgroep die je hebt. Ouderen kunnen niet meer zo heel veel en hebben dus weinig ruimte nodig. Maar op een zorgboerderij voor psychiatrische patiënten zal dat weer anders zijn. Als je je cliënten maar eigen regie en eigen taken kunt geven. Het gaat om de fysieke ruimte die je hebt. Want daardoor kun je de cliënten iets extra's bieden. Je hebt ook dieren nodig, maar het gaat erom dat je een kudde hebt. Zodra mensen het niet meer kunnen tellen gaat het al om een kudde. Dat is anders voor collega boeren, die kunnen veel makkelijker inschatten hoe groot een kudde is en zullen een groep van 25 dieren daarom te weinig vinden voor een echte boer. Maar voor een oudere op de zorgboerderij is dat gewoon een kudde. Voor hen gaat het erom dat het landelijk gebied is waar vee is en waar land wordt bewerkt. De burger ziet veel minder verschil dan een collega boer. Net zo moet er wel een boer aanwezig zijn maar hoeft die niet altijd in zijn overal rond te lopen. Het gaat om de beleving.

Conclusie:

- Voor de beleving van het boerenleven maakt het voor de cliënten niet uit of er nog gemolken wordt of niet, en dus het stoppen van de agrarische tak geen verschil voor hen
- Wat een 'echte' boer is verandert in de loop der jaren maar verschilt tussen burgers en collega boeren
- Johan is geen echte - standaard - boer meer, maar wel een ondernemer
- Voor de cliënten is vooral de beleving van het bedrijf erg belangrijk, zij kijken anders naar een boerenbedrijf dan een collega boer

Het landschap

In de vorige eeuw is het landschap veranderd, in die zin dat het grootschaliger is geworden. Er zijn grotere percelen gekomen, en grotere erven en grotere stallen. Maar op het bedrijf van Johan Martens is het juist kleinschaliger geworden. Ze hebben weer houtwallen en perceelafscheidings aangelegd en hoogstambomen geplant – ze willen de relatie met de omgeving herstellen. Vroeger gebruikte je wat de natuur je gaf, hout kwam bijvoorbeeld uit het geriefbosje en dat werd voor van alles gebruikt.

De Loonse en Drunense Duinen zijn het grootste stuifzandgebied van Europa, maar het is door mensen gemaakt omdat er te veel hei is weggehaald waardoor het zand bloot kwam te liggen. Mensen hebben het gebied gevormd. Nu wil de familie het gebied weer in harmonie brengen met de omgeving. Onderdeel laten zijn van de natuur. Terug keren naar hoe het vroeger was, maar daar dan wel je boterham mee verdienen.

Voor agrarisch natuurbeheer wordt nog steeds niet meer ontvangen dan een compensatie voor gederfd inkomen. Dat betekent dat er nog steeds weinig wordt verdiend met het natuurbeheer. Daarom is het nieuwe plan om een gedeelte van het land volledig voor natuurbeheer ter beschikking te stellen. Je kunt het dan zelf omzetten naar natuur. Je mag het gebied dan bijvoorbeeld ook niet bemesten - maar je mag er nog wel vee op laten grazen. Je krijgt het verschil in grondwaarde tussen grond voor agrarisch gebruik en natuurgrond gefinancierd (agrarische grond kost veel meer – en levert meer op - dan natuurgrond). Dat is dus een eenmalig bedrag. Maar daar staat wel tegenover dat je in het kadaster moet laten vastleggen dat het natuurgrond is geworden, en je kunt het dus niet terug in productie nemen. Maar uiteindelijk zou de overheid hier toch natuurgebied van maken dus het heeft in die zin weinig gevolgen. De familie Martens wil het gebied gedeeltelijk herbeplanten en de andere helft als grasland beheren. De koeien kunnen er dan nog wel op grazen, al is dat erg extensief. Het geld kan worden gebruikt om op een andere plaats weer nieuwe grond aan te kopen, en daar kan dan het wintervoer worden verbouwd. Daarbij hebben ze grond voor natuur in beheer, dat ze extensief beheren. Wanneer zij stoppen komt dit wel weer vrij voor anderen, er is geen wijziging in het bestemmingsplan geweest.

Dit nieuwe plan past goed in het landschap. En voor de beleving van het bedrijf verandert er niets. Er staan immers nog steeds koeien in de wei.

Conclusie:

- Het is de bedoeling het bedrijf weer zo goed mogelijk in te passen in het gebied
- Het streven is een bedrijf van rond 1900 – vóór de tijd van de kunstmest – te worden
- Het landschap wordt daarmee weer kleinschaliger
- Het bedrijf wil zoveel mogelijk binnen het natuurgebied komen te liggen
- Inpassen niet alleen wat betreft landschap, maar ook sociaal maatschappelijk
- Een deel van de grond wordt omgezet in natuurgrond

De toekomst

Het bedrijf ligt op dit moment met de helft in het natuurgebied en met de andere helft buiten het natuurgebied, maar het streven is om het hele bedrijf binnen het natuurgebied te hebben. Want op die manier maak je van een bedreiging een kans. Dit bedrijf kan van deze natuurregelingen gebruik maken omdat het in een natuurgebied ligt. En op deze manier houdt het bedrijf zijn bestaansmogelijkheden. Het kan weer in zijn eigen voer voorzien. Dat is een (economische) stap vooruit. Johan geeft aan dat je anders moet denken, over andere bedrijfsconcepten nadenken en buiten de box denken. Het is geen standaard boerenbedrijf meer, maar een andersoortig bedrijf. Het inkomen wordt niet groter, je overlevingskansen wel.

De overheid spreekt al van onteigeningen in dit gebied. Want de overheid wil er nog meer natuur maken. Door dat nu zelf al aan te leggen, is het bedrijf de overheid een stap voor. Je moet zelf de koploper zijn en het initiatief nemen. In 1990 waren er nog 15 boeren in dit gebied, nu is dit bedrijf nog het enige. Iedereen maakt zijn eigen keuzes; de één is geëmigreerd, de ander heeft nu een kampeerboerderij. Maar je moet een ondernemer zijn. En dat is ook wat hij leuk vindt. Je moet je mogelijkheden zien. Je kunt het niet meer

zo doen zoals je vader het deed, tegenwoordig is stilstand achteruitgang in de agrarische sector.

Wat betreft de overname van het bedrijf weet hij nog niet wat er gaat gebeuren, zijn oudste kind is 15. Johan probeert het bedrijf zo vorm te geven dat het meer toekomst heeft dan wanneer hij alleen melk zou hebben. Want in dat laatste geval was het bedrijf ten dode opgeschreven. Een bedrijf als dit moet wel dicht bij je staan. Het bedrijf is te verkopen omdat er zoveel natuurgrond bij zit. Dat is goedkoper dan agrarische grond en daarom is het makkelijker over te nemen. Bovendien staat het bedrijf in het bestemmingsplan als multifunctioneel bedrijf geregistreerd. Dat betekent dat een ander hier ook allerlei andere activiteiten kan ontplooiën. Je kunt er zelfs een woonboerderij van maken als je dat wilt, en je ontdoen van alle natuurgrond door dat aan natuurorganisaties te verkopen.

Conclusie:

- Het bedrijf gaat zich nog meer op natuur richten
- Op die manier blijft het de overheid een stap voor
- Het grote natuurgebied maakt overname makkelijker

De zorgvraag

Ze promoten zichzelf door middel van foldertjes en de website (waarop zowel cliënten als de familie van cliënten kijkt). Ook worden er open dagen georganiseerd, want die zijn laagdrempelig. En dan is er ook nog het netwerk; ze gaan naar bijeenkomsten (bijvoorbeeld over Alzheimer) en symposia, doen mee aan de dag van de zorg en zijn bekend bij specialisten, de huisarts en de thuiszorg. Ook komen ze aan nieuwe cliënten door mond-tot-mond reclame. Er is nu een wachtlijst van een maand of twee. Een zorgboerderij vervult een zorgvraag en op die manier vervult een zorgboerderij echt een behoefte die leeft bij de mensen. De andere, professionele instellingen hebben die slag gemist. Zij bieden geen zorg op maat - zoals de zorgboerderij dat wel doet. Tweederde van de cliënten komt zelf ook van het platteland maar er komen ook stedelingen.

Synergie en het landschap

Johan's doel is om de maatschappelijke functie een plek te geven, en om daarmee een boterham te verdienen. Maar de drie functies (natuurbeheer, zorg en biologische landbouw) moeten altijd aanwezig zijn. Ze moeten elkaar in evenwicht houden. Niet alleen op het economische vlak, maar ook omdat ze elkaar versterken. De één kan niet zonder de ander, het is een synergie. Die synergie wordt steeds anders ingevuld maar is er wel altijd geweest. Het bestaansrecht voor de agrarische sector zit hem erin die synergie te behouden. Zowel als sector als als bedrijf.

Multifunctionele bedrijven kunnen het landschap en de natuur redden. Zij zorgen er juist voor dat er geen verrommeling plaatsvindt. Daarom moet de overheid eigenlijk meer aandacht besteden aan multifunctionele bedrijven. Een mooi landschap en waardevolle natuur is juist wat een multifunctioneel bedrijf bestaansrecht geeft. Het is nuttig als de overheid harder inzet op bedrijvigheid, want dat heeft de toekomst en dan kan de agrarische functie, en het landschap en de natuur, behouden blijven. Er zijn nu nog zo'n 75.000 á 80.000 agrarische bedrijven. Een derde daarvan zal binnenkort gaan stoppen. Een derde gaat door als agrarisch bedrijf. En het laatste deel zoekt naar nieuwe takken. Als je verrommeling wilt voorkomen moet je er voor zorgen dat die bedrijven ook echte multifunctionele bedrijven kunnen worden.

Conclusie:

- Multifunctionele bedrijven onderhouden het landschap en de natuur en gaan verrommeling tegen
- Multifunctionele bedrijven hebben synergie, dit geeft ze bestaansrecht

Observatie

Dit bedrijf ligt midden in een landelijk gebied. Er is een grote bloementuin voor het huis. Dit doet ergens wel vermoeden dat het niet om een gangbaar bedrijf gaat. Het zou ook een woonboerderij kunnen zijn, maar de woning zelf is al erg oud en in typische Brabantse stijl zonder de moderne toevoegingen van een landelijk woonhuis. De gebouwen zijn allemaal achter het huis. Die zijn in bijpassende stijl gebouwd, met rode stenen en boven in de nok groen gebeitste planken. Het boerenkarakter is daardoor gebleven, het lijkt ook wel echt op een boerenerf, behalve dan misschien die groene planken. Maar dat is niet erg in het zicht springend, het lijkt gewoon netjes afgewerkt. Er zijn wat hoekjes aangehouden waar modder ligt en planten groeien. Dit is voor de vogels maar een gangbare boer zou het rommel vinden. Een burger ziet het als groen. Er zijn wat extra gebouwen omdat de zorgvragers hun 'huiskamer' hebben, maar omdat er ook overal weilanden zijn heeft het in zijn geheel een agrarische uitstraling. Er is ook een moestuin en er zijn ganzen, maar ook dat oogt onderdeel van de boerderij.

Introductie

Huub van Leijsen heeft een kinderspeeltuin (Pukkemuk) op zijn bedrijf. Daar is hij acht jaar geleden mee begonnen. De speeltuin is zowel buiten als binnen en er is ook een kinderboerderij aanwezig. Pukkemuk is voor kinderen tussen de één en twaalf jaar oud en is een speel en leerboerderij. De kinderen kunnen er spelen tussen de dieren en op die manier ook nog wat leren. Er zijn klimtoestellen, een skelterbaan, een ballenbak, een tokkelbaan, een draaimolen en een luchtkussen. Bij Pukkemuk kan ook (simpel) worden gegeten en gedronken. Er komen meer dan 100.000 bezoekers per jaar en Huub heeft zestig mensen in dienst (waarvan zestien fulltime). Er werken per dag ongeveer twintig mensen. Huub had vroeger varkens en groenten, maar de agrarische tak is in zijn geheel verdwenen.

Verdwijnen agrarische tak

Huub heeft het agrarische werk altijd leuk gevonden. Hij had varkens en vollegrond groenten (prei en spruiten) en deed het werk met plezier. Maar de supermarkten zijn machtig en willen te weinig voor producten betalen. Dus toen dacht Huub, 'als jullie het voor die prijs willen hebben dan ga je het zelf maar verbouwen'. Want met de geldende prijzen kon hij er niet meer van leven. Toen had hij eigenlijk twee keuzes: je laat de bank beslissen of je kiest er zelf voor iets anders te gaan doen. Hij is eerst begonnen met verbrede landbouw. Dat bleek een positief economisch effect te hebben op het hele bedrijf. Economisch gezien was het niet meer verantwoord om er nog een agrarische tak bij te hebben, dus heeft hij besloten met het agrarische gedeelte van het bedrijf te stoppen.

Naast de kinderspeeltuin hebben ze ook een minicamping maar die is op het moment heel rustig. Het kan zijn dat deze minder goed loopt omdat er een grote varkensstal achter staat (van een andere boer). Verder hebben ze nog een werkplaats waar alles voor Pukkemuk wordt gemaakt. Huub heeft ook een machinebedrijf en een hoveniersbedrijf. Dit zijn allemaal losse BV's, maar ze krijgen veel opdrachten van Pukkemuk. Het machinebedrijf krijgt ook opdrachten van buiten.

Huub vindt het belangrijk onderdeel van de maatschappij te zijn. Mensen met een beperking horen daar ook bij. Daarom heeft hij drie mensen met een beperking in dienst. Ze kunnen gewoon meedraaien en doen op die manier ook mee in de maatschappij. Ze krijgen loon, maar daar is een speciale regeling voor. Scholieren staan in de rij om hier te mogen werken. Huub heeft geen kinderen, maar hij vindt het in principe wel verkoopbaar. Het heeft pas waarde als het ook loopt zonder de baas, als het als zelfstandige eenheid kan functioneren. En dat kan het over een paar jaar, als hij steeds minder gaat werken en mensen goed opleidt.

Huub voelt zich nog wel een boer. Later zegt hij echter dat hij geen agrariër meer is.

Conclusie:

- De agrarische tak leverde zo weinig op dat een tweede tak nodig was
- De tweede tak liep zo goed dat de agrarische tak overbodig werd
- Het bedrijf is nog steeds multifunctioneel en werkt ook aan maatschappelijke inbedding

Vergunningen

De gemeente had al toegezegd dat er in dit gebied mogelijkheden zouden zijn voor andere functies voordat Huub met de kinderspeelplaats begon. Het is een verwevingsgebied waarin meerdere functies zijn toegestaan; zowel landbouw als recreatie. Dat betekent dat er zowel agrarische activiteiten als recreatie activiteiten worden ondernomen. Het bestemmingsplan is 6 november jongstleden bekrachtigd, en de bestemming op zijn pand is dus ook inderdaad gewijzigd. Hij heeft verder geen land verkocht. Voor de boeren in het gebied is het zwaar dat het een verwevingsgebied is: ze hebben strikte richtlijnen en mogen geen overlast veroorzaken. Ze hebben nauwelijks uitbreidingsmogelijkheden in het gebied.

Maar ook al is het een verwevingsgebied, als hij van te voren zou hebben aangegeven dat het zo groot zou worden, dan had hij nooit toestemming gekregen om het zo te bouwen. Huub is daarom wat langzaam begonnen. Op een gegeven moment wordt dan duidelijk hoe druk het is en hoeveel kinderen er altijd aan het spelen zijn. Bovendien waren de kinderen van de wethouder bij hem aan het werk. Dus dan krijg je steeds meer mogelijkheden / draagvlak om het bedrijf zo te leiden en uit te breiden.

Hoewel het vergunningsproces dus lastig is, kunnen en mogen ze het wel doen op deze manier. Wat meewerkt is dat hij lang voorzitter geweest is van de ZLTO en veel in de politiek heeft gedaan. Hij heeft bijvoorbeeld ook veel met onderzoeken meegewerkt (ook bij PPO). Huub is dus altijd erg betrokken geweest bij de agrarische sector. Doordat hij deze bestuursfuncties heeft gehad heeft hij een groot netwerk opgebouwd en weet hij met welke bestuurders hij goed door één deur kan en bij wie hij moet zijn. Dat heeft geholpen om dit bedrijf neer te kunnen zetten.

Uitbreiding

Het aantal bezoekers dat het bedrijf nu ontvangt is het maximale dat hier mogelijk is. Daarom gaat Huub binnenkort uitbreiden en wordt het bedrijf drie keer zo groot. Dan komen er nog veel meer dieren op het bedrijf, zoals een kangoeroe en een struisvogel. Ook komen er waterspeeltoestellen en een sprookjesboerenbos. Het is hier geen Efteling en dat hoeft het ook niet te worden. Maar het is wel belangrijk een thema neer te zetten. Dat thema is de boerderij, de boer en de boerin. Ze hebben een sprookje geschreven over een boer en een boerin en dat komt dan tot uitdrukking. Op die manier kunnen kinderen op speelse wijze in contact komen met de boer en de boerin. Er komen geen dansende rode schoentjes, maar dansende klompjes. En er komen geen paddenstoelen waar de muziek uit komt, maar hooibergjes. Want het reguliere sprookje hebben ze al bij de Efteling. Dit moet iets eigens hebben, dus ligt de focus op de boer. Er komt ook een oude trekker met een giertankje erachter, en als je daar langs loopt zegt de giertank 'boeoeoe, ze moeten me niet, want ik stink'. Het is allemaal in de boerensfeer.

De voorste schuur op het erf is de oorspronkelijke tuinbouwschuur. Die vindt hij het mooiste. Daarom heeft hij de schuur daarachter in die stijl gebouwd. Dat is dus geen oorspronkelijke stal of schuur. De nieuwe schuren gaat hij ook in die stijl bouwen. Ze worden gepotdekseld, dat geeft een mooie boerensfeer en de gebouwen krijgen daarmee een oude uitstraling. Het past beter bij het bedrijf en in het landschap. En bovendien is de trekkracht van dit park dat het op de boer en de boerderij is gericht.

Conclusie:

- Ook bij de uitbreiding wordt alles neergezet in het thema boerderij
- Daarbij is niet alles oorspronkelijk of 'echt', maar gaat het om de beleving die wordt neergezet

Landschappelijke inpassing

Huub is het er niet mee eens dat een omgeschakelde boer niet meer zou passen in het landschap en dan maar moet vertrekken. Want de kracht zit hem voor die bedrijven er juist in dat ze in dat gebied zitten. Wat betreft zijn eigen bedrijf doet hij ook zijn best het in het landschap in te passen. Huub wil binnenkort bijvoorbeeld meidoorns planten voor de vogels. Dat soort dingen zijn belangrijk om het er mooi uit te laten zien en de mussen ook een kans te geven. Dat zijn van die kleine dingen. Zijn voorbeeld is de Efteling. Dat is ook een park met veel groen, en dat groen is juist de grootste attractie. Grote borden langs de weg om het bedrijf aan te prijzen vindt hij dan ook niet nodig (er staat alleen een bord bij de ingang). Mensen gebruiken toch een tomtom of de routebeschrijving op de website in combinatie met de kleine wegwijzers die er al zijn. En die grote borden zijn helemaal niet mooi. Ook qua verkeer zorgen ze voor weinig overlast. Er is een goede weg en veel van de oorspronkelijke bedrijven zijn vertrokken waardoor er minder vrachtverkeer is.

Huub vindt het heel belangrijk om het bedrijf in het landschap in te passen. Hij heeft er een hekel aan wanneer de boeren een polder van dit gebied maken. Dit gebied was oorspronkelijk helemaal geen polder. De boeren halen alle bomen weg. Maar die moeten blijven staan, het landschap moet behouden worden. Veel van die boerenbedrijven zijn helemaal niet mooi omdat alles wat in de weg staat meteen wordt weggehaald. Agrariërs zouden gewoon wat bomen moeten aanplanten (al moet nieuw groen wel veilig zijn – dat betekent vrij, dus dat je het ook weer mag kappen - want anders zal niemand ooit meer iets planten). Als er bijvoorbeeld een glastuinbouwbedrijf komt, dan wordt die vaak helemaal niet ingepast en dat is niet mooi. De bedrijven moeten onderdeel van het landschap zijn en landschappelijk worden ingekleed.

De vraag is trouwens waarom het buitengebied alleen voor boeren zou moeten zijn. Het agrarisch gebied wordt steeds meer een multifunctioneel buitengebied. Mensen willen recreatie en dat doen ze graag in het buitengebied. Dus is zijn visie; 'kom genieten in ons buitengebied, en neem je portemonnee mee, zodat de boeren en ondernemers het kunnen onderhouden'. Daarbij, boeren hebben nauwelijks nog koeien in de wei, en varkens komen ook niet meer buiten. Het is dus nauwelijks nog grondgebonden productie. We hebben de boeren helemaal niet nodig in het buitengebied. Waarom stoppen we niet alle boeren bijeen in een agrarisch industriegebied? Het buitengebied kan dan gebruikt worden voor akkerbouw en recreatie. Huub kent ook een koeienboer die zijn koeien altijd binnen laat staan, en zijn voer in Zeeland verbouwt omdat dat voor hem goedkoper is. Maar de boer heeft een verantwoordelijkheid voor de omgeving, die bij helemaal niet neemt. Natuurlijk zijn er ook boeren die het anders doen. Maar de kwaden verpesten het voor de goeden. Daarbij moeten we ons ook afvragen wat we eigenlijk willen met de intensieve veehouderij. Want die kan ook schadelijk zijn voor het landschap. Het is vaak niet mooi en er worden veel te veel medicijnen gebruikt. Bovendien, boeren breiden hun boerderijen met duizenden dieren tegelijk uit. Daar zitten heel veel nadelige gevolgen aan zoals stankoverlast. Er zijn wel technieken om die gevolgen te beperken, maar daar wordt nauwelijks gebruik gemaakt.

Conclusie:

- Boeren doen niet genoeg aan landschappelijke inbedding, de maken het landschap lelijk
- Het buitengebied zou veel meer op recreatie gericht moeten zijn, daar moet meer ruimte voor komen
- Hij vindt het belangrijk zijn bedrijf wel in het landschap in te passen

Observatie

Het bedrijf is niet van een afstand te herkennen, pas als je ervoor staat zie je het bord in de tuin. [Aan dezelfde straat zitten trouwens nog wat glastuinbedrijven en een machinebedrijf, die duidelijk veel minder goed in het landschap passen.] als je het erf op rijdt lijkt het nog steeds een boerderij, links staat ook de werkplaats. Pas als je langs de schuur komt zie je dat er iets anders te doen is. De parkeerplaats is achter

het huis en omgeven door een haag. Ook de camping is nauwelijks te zien. Om de buitenspeelplaats is een hek met daaraan een haag. Je ziet daar wel dat er allemaal speeltoestellen staan, maar het is wel redelijk afgeschermd. Al met al valt het vanaf de weg nauwelijks op dat er geen boerderij meer is. Ook vanaf de achterkant valt het mee omdat het landschap daar niet erg open is, er staan heel wat varkensschuren van anderen omheen. Voor de toekomst zou dat kunnen veranderen, als de boel groter wordt en er bijvoorbeeld ook struisvogels in de wei gaan lopen.

Verdwijnen landbouwtak

Het bedrijf was oorspronkelijk een varkenshouderij. De vrouw van Frans – Ria - had er echter al 30 jaar een catering bedrijf / kookstudio bij. Ze zijn dus al lang met verbreding bezig. Toen deze business groeide is Ria zich hier volledig op gaan richten en is de bedrijfstak uitgegroeid tot 15 medewerkers.

In 1997 kwam de varkenspest naar Nederland en werd de wetgeving op varkenshouderijen steeds strenger. Frans had net de stallen helemaal verbouwd om aan de nieuwste welzijnsriteria te voldoen, en had bovendien last van reuma (daarom werkte hij altijd al met medewerkers). De nieuwe situatie – nog strengere regels, slechte naam voor de varkenshouderijen - leek onhaalbaar. Er waren van de overheid uit beëindigingsregelingen, maar die waren nog niet goed uitgedacht. Daar deed hij daarom niet aan mee. In de omgeving ging echter een boer failliet, wiens bedrijf daarna werd gekocht door een andere boer. Het failliete bedrijf had al geen varkens meer. Frans kon daarom zijn hele varkensstapel in één keer aan deze boer verkopen. Toen heeft hij de beslissing genomen om de varkens weg te doen.

Conclusie:

- Situatie in de varkenshouderij (varkenspest, wetgeving)
- De mogelijkheid in één keer alle varkens te verkopen
- Andere bedrijfsmogelijkheden
- (Geen opvolging voor bedrijf)

Het huidige bedrijf

Daarna begon het nadenken over een andere invulling van het bedrijf. Tijdens een vergadering van boeren die wilden stoppen bleek dat veel boeren bezig waren met streekproducten, maar dat zij problemen hadden met het vermarkten. Toen kwam bij Frans het idee om een bedrijf te beginnen dat juist werkt aan de promotie van streekproducten: het culinair educatiecentrum. Er worden streekproducten verkocht, je kunt er eten, er worden zalen verhuurd (voor vergaderingen en lunches bijvoorbeeld) en arrangementen aangeboden. Alles draait om de streekproducten. Daarbij ligt de nadruk op kwaliteit. Alles ziet er mooi en professioneel uit. Dat is een bewuste keuze geweest; niet gewoon wat stoelen en

tafels in de stal plaatsen maar er echt iets moois van maken.

Het bedrijf bestaat dus uit twee takken; het culinair educatiecentrum en de catering. De twee takken van het bedrijf ondersteunen elkaar goed en faciliteren elkaar. Zo kan een zaal worden gehuurd voor een presentatie, waarbij catering kan worden besteld. Het educatiecentrum zou niet zijn ontwikkeld zonder de catering, omdat er erg veel expertise voor nodig is.

Op dit moment worden er gastenverblijven gebouwd, zodat groepen ook kunnen worden gehuisvest. Het bedrijf is inmiddels uitgegroeid tot een bedrijf met 85 medewerkers (ongeveer 25 fte). Het is daarmee één van de grootste werkgevers uit het gebied. Het nieuwe bedrijf is er sinds 2000.

De arrangementen die worden aangeboden worden georganiseerd in samenwerking met andere bedrijven (bijvoorbeeld ergens poldersporten en dan hier een workshop en eten). Ook worden streekproducten verkocht van boeren uit het gebied. Zo past het bedrijf goed binnen de omgeving. Er is veel vraag naar streekproducten, en bijvoorbeeld ook naar de pakketten die zij aanbieden. Hier wordt wel echt een verhaal

bij verteld, er worden folders in de pakketten gestopt, die vertellen over de producten en het gebied. Het verhaal erachter wordt daarmee zo veel mogelijk duidelijk gemaakt.

De agrarische uitstraling

Frans voelt zich nog wel boer. Hij heeft goede contacten met de streekproducenten. Dat is erg belangrijk voor hem. Frans krijgt voldoening van het personeel dat hier graag komt werken en de mensen die komen en verbaasd staan over de mooie locatie.

Een bedrijf als dit moet in het buitengebied staan. Dit past niet in een dorp of een stad of op een industrieterrein. Het is het verhaal wat erbij hoort. De beleving, het feit dat je de koeien ziet. De beleving hoort bij het product, hij vertelt het verhaal er ook altijd bij, legt uit waarom het is zoals het is, waarom er zulke grote bedrijven zijn, etc.

De landbouw zit nu veel minder op slot dan vroeger. Dat moest toen zo, dat was de wet en regelgeving, had met veiligheid en hygiëne te maken. Gelukkig komt daar nu een kentering in.

Het landschap

De locatie is zoveel mogelijk origineel gebleven. De stallen zijn allemaal hergebruikt. Er is wel een serre bijgebouwd. Dat is zoveel mogelijk in de oude stijl gedaan. Dat is ook nodig met het oog op vergunningen; je moet het wel in de landelijke stijl inpassen. Frans heeft een stuk van zijn land als natuurgebied ingericht. Dat is voor de mensen om even lekker rustig in te kunnen wandelen. Achter de nieuwe gastenverblijven is een wal geplaatst, waar struiken en planten op groeien. Dit houdt het bedrijf uit het zicht voor de mensen die willen wandelen in dit gebied. Er lopen koeien in het aangrenzende land (van de buurman). Verder is de parkeerplaats omgeven met een haag, om de auto's zoveel mogelijk aan het zicht te onttrekken. Er is nauwelijks meer verkeer door deze nieuwe functie; er zijn meer auto's van mensen die voor vergaderingen komen, maar het aantal vrachtwagens is misschien zelfs minder geworden. De buurt gaf sowieso geen problemen met betrekking tot de nieuwe plannen.

Frans heeft geen land verkocht. Een gedeelte zit in de natuurregeling, daar kunnen de mensen dus ook wandelen, en een gedeelte is verhuurd. Daar zit nu een boomkwekerij. Hij denkt er ook over om een perceel beschikbaar te stellen voor een zorgboulevard die in het gebied gaat komen en waar een permanent natuurgebied voor nodig is. Het bestemmingsplan is gewijzigd. Er zit nu een toeristische bestemming op. Dat was ook nodig, ze hadden er vergunningen voor nodig want anders wilde de bank geen geld lenen.

Het landschap is volgens Frans daarom niet veranderd. Je ziet nauwelijks dat dit geen boerenbedrijf meer is. Frans hoopt dat het in de toekomst een agrarisch gebied blijft. Maar dat is moeilijk in te schatten, wat de boeren en de burens gaan doen. Er zijn wel veranderingen gaande. Veel daarvan zijn agrarisch of semi-agrarisch. Daarnaast is er ook steeds meer natuurontwikkeling. Het is goed als het een agrarisch gebied blijft, dan kunnen mensen zien waar het verhaal zich afspeelt. Maar als de buurman een grote koeienschuur wil plaatsen is dat ook goed, want dat is zoals het gaat, dat hoort ook in het buitengebied.

Er zijn nog veel mogelijkheden voor dit gebied, voor wat betreft recreatie en toerisme. Er is nog een markt, zeker voor verbrede bedrijven (dit staat tegenover zelfstandige bedrijven, die het misschien niet financieel

rond kunnen krijgen, een boerenbedrijf heeft als voordeel dat het nog een agrarische tak heeft).

Conclusie:

- Het bedrijf heeft een agrarische uitstraling nodig om de beleving te kunnen bieden
- Zelf onderhoudt Frans een natuurgebied maar er is verder niets agrarisch meer
- Inpassing in de omgeving is heel belangrijk
- Er is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de oorspronkelijke gebouwen
- Bestemmingsplan is gewijzigd

De toekomst

Als Frans terugkijkt is het negatief dat er zoveel jaren van onzekerheid zijn geweest. Je hebt een bedrijf en een gezin, dan is die onzekerheid zwaar. Maar het positieve is dat ze nu een hartstikke mooi bedrijf hebben. Maar hij mist de rust die hij als ondernemer (boer) had, waar je altijd je eigen gang kon gaan, waar je met een klein clubje mensen werkte.

Frans zou niet opnieuw agrarische activiteiten opstarten. Hij heeft twee kinderen die allebei de Middelbare Hotelschool (gaan) doen, dus er is een goede kans op overname. Dat is voor hem belangrijk.

Frustratie: wetgeving

Het is niet erg dat er van je gevraagd wordt je bedrijf in het gebied in te passen. Dat is logisch, en Frans wil ook geen ultra moderne gebouwen neerzetten. Maar alles ging wel erg moeizaam in het begin, bijvoorbeeld met het oog op de vergunningen. Je bent een voorloper en daarom moet je nog heel veel voor elkaar boksen. Zijn tactiek was om de overheid te laten zien (middels documenten en dergelijke) dat ze zelf aangeven dat ze willen dat de varkens weggaan en dat daar dan dus ook ruimte voor geboden moet worden, ruimte om iets anders te doen. Nu kan dat makkelijker, omdat er beleid op is gemaakt. Dat was er toen nog niet. Het heeft hen de jaren tussen 2000 en 2004 gekost om dit allemaal voor elkaar te kunnen krijgen.

Horeca in het buitengebied zou meer moeten worden gestimuleerd. Vroeger was de rustige horeca altijd in het buitengebied. Het probleem is dat er nu veel tijdelijke vergunningen worden uitgegeven, maar dat is niet handig. Bedrijven krijgen daarmee geen geld los van de banken en dan wordt het dus juist een zootje op het platteland. Want dan moeten mensen kleine bedrijfjes gaan starten, met weinig middelen, en kunnen ze geen professionele bedrijven oprichten. Dan krijg je juist een vorm van verrommeling. De overheid moet niet zo moeilijk doen over die vergunningen en wat losser zijn.

Bestemmingsplannen kunnen wel worden gewijzigd, en dat gebeurt ook wel, maar dan wordt er bijvoorbeeld bepaald dat een terras niet meer dan 25 m² mag zijn. Daar kan net een tafeltje op staan. Dat zijn absurde regelingen. De gemeente heeft enerzijds wel een positieve visie op veranderingen en herbestemmingen, maar dat wordt dan eigenlijk niet vertaald in concrete mogelijkheden. Het is frustrerend dat de gemeentelijke overheid zoveel macht heeft, want de gemeente kan landelijke regelingen vrijwel helemaal stil leggen. Dat hoeven dan maar een paar mensen te zijn, die bijvoorbeeld zelf in het gebied wonen. De landelijke politiek geeft wel ruimte, maar de gemeente kadert het weer in. Je kunt een buitengebied niet zo streng indelen, hokje voor hokje, daar moet je losser in zijn. Eigenlijk moet er beter maatwerk worden geleverd. Nu moeten sommige bedrijven worden verplaatst omdat er dan ergens een landbouwontwikkelingsgebied wordt bedacht, maar juist omdat ze moeten verhuizen moeten ze heel groot worden om het hoofd boven water te houden. Daarom zou de provincie het Ruimtelijke Ordeningsbeleid moeten bepalen. Als je maatwerk levert kun je de ontwikkelingen veel beter in de gaten houden.

In midden Limburg zien ze nu pas de voordelen van toerisme, dat hier een markt is. Daarom komt het allemaal ook zo moeizaam op gang. Dat is anders dan in bijvoorbeeld Drenthe of Twente, waar je al veel meer toerisme in het buitengebied hebt.

Observatie

Vanaf de weg zie je van dichtbij wel dat het geen gewoon boerenbedrijf is omdat er een aantal kleinschalige elementen is, zoals heggen en wandelpaadjes. Er is een mooie ingang gemaakt en daaraan kun je zien dat dit anders is dan een gewone boerderij. Maar het is goed in het gebied ingebed, en bovendien staat het bedrijf op een hoek van twee wegen, waardoor het misschien toch beter past dan aan een rechte weg. De gebouwen zijn van baksteen, er is veel groen, en de rest van het gebied is ook groen. Momenteel wordt er gebouwd (de nieuwe gastenverblijven) maar verder ziet alles er netjes en goed verzorgd uit. Van veraf zie je niet dat er iets anders gebeurt. Het landschap is wel minder open door de kleinschalige elementen. Die zijn nodig om zoiets als een parkeerplaats aan het zicht te onttrekken. Ik zag een aantal bedrijven in de omgeving dat ook iets aanbood (bord in de tuin) maar over het algemeen verder vooral veel melkveebedrijven. Ook maïsvelden en akkerbouw.

Ontstaan zorgtak

Oorspronkelijk hadden Franca en Peter Swinkels een tuinbouwbedrijf. Maar op een gegeven moment moest Peter varkensboer worden omdat zijn broer het bedrijf niet wilde overnemen. Ze hebben toen de tuinbouw teruggebracht, want varkens en tuinbouw gingen niet samen. Op dat bedrijf zijn ze toen uitgekocht in verband met stadsuitbreiding. Ze hebben dit nieuwe bedrijf nu 15 jaar.

Hier waren in eerste instantie alleen varkens. Maar Franca deed een opleiding tot activiteitenbegeleidster, en zag dat er te weinig mogelijkheden waren voor mensen met een beperking. De mogelijkheden die er wel waren sloten niet altijd goed aan bij de cliënten. Ze hadden ook al eerder wel eens 'ontspoorde' kinderen op het bedrijf, dus ze rolden er eigenlijk zo in. Ze had de ideeën over de opvang al. Ze zag de nood bij de cliënten. Daarom is ze een zorgboerderij begonnen. Dit was in 1998.

Verdwijnen varkenshouderij

Momenteel zijn ze langzaam bezig de varkenshouderij af te bouwen. Ze willen het bedrijf omvormen tot een bedrijf waar de mensen die er nu werken kunnen blijven werken. Het blijft een zorgboerderij, zonder henzelf, maar mét hun visie. Eén van de medewerkers is een echte boerin, dus zij zou geschikt zijn om het over te nemen. Een aantal varkens blijft, een zeug met biggen. Maar de varkens zijn nu alleen renderend omdat de zorg erbij is. Ze voegen iets toe aan de zorg.

Het bedrijf zoals het nu is, is niet te verkopen omdat de varkens er nog zijn. Nu zijn er twee bedrijven: het zorgbedrijf en het varkensbedrijf. Het varkensbedrijf is eigenaar van de gebouwen en de grond, en verhuurt dat aan het zorgbedrijf. De zorgboerderij heeft het huis en de tuin. De langzame afbouw is een strategie gericht op de toekomst. Als je straks in één keer gaat stoppen (Franca is nog geen 50, maar Peter nadert de 60 en wil niet lang meer werken) krijg je een enorme afrekening van de belasting. Als je langzaam stopt betaal je minder belasting. Het is dus voordeliger om het langzaam af te bouwen en dat is wat ze nu aan het doen zijn. Omdat ze al weten dat ze over een paar jaar willen stoppen, en de

varkens niet kunnen blijven wanneer het bedrijf wordt overgenomen. De laatste varkens worden dan overgenomen door het zorgbedrijf. Er zijn nu nog 1700 varkens maar het waren er ooit veel meer.

Conclusie:

- (Een goede markt en goedlopend bedrijf in een andere sector)
- Bedrijfsopvolging: met agrarische tak niet te verkopen, zonder wel
- Langzame afbouw belastingtechnisch betere strategie

Nog steeds een boerderij

Op het bedrijf zijn nog varkens, kippen, konijnen en honden, er is een volière, en er zijn allerlei sierkippen, eenden, duiven, een lama en wat geitjes. Dan zijn er ook nog paarden, maar die zijn alleen voor de zorg (dus als toevoeging, als zorg faciliteit). De meeste andere dieren leveren wel wat op; de konijnen worden bijvoorbeeld geslacht, en de eenden ook. Dit is belangrijk omdat het anders niet zou uitmaken wat iemand op de zorgboerderij doet, als er toch geen geld mee verdiend wordt. Op deze manier kun je aan mensen laten zien hoe het allemaal gaat op een boerderij, dat je van dieren kunt genieten maar dat ze soms ook gewoon geslacht moeten worden. Bovendien, de begeleiding en de accommodatie moeten worden betaald uit de zorg, maar het is niet de bedoeling dat de dieren ook betaald worden uit de zorg. Die moeten zelf

nog iets opleveren. Zo versterken de boerderij en de zorg elkaar. Je moet niet in een situatie belanden waarin de dieren geld kosten wat met de zorg wordt verdiend. Het moet een toevoeging zijn (zo creëer je synergie).

Er worden ook nog producten gemaakt, zoals jammen. Dit zijn ambachtelijke producten en die worden verkocht. Dat moet allemaal niet te massaal worden, want dan verliest het zijn eigenheid.

Al met al is het heel belangrijk nog boer te zijn. Je bent geen zorgboer zonder boerderij. De agrarische functie is belangrijk. Het is nog steeds een agrarisch bedrijf want er is nog steeds productie. Een boerderij bestaat uit een boer, een boerin en productie. Anders is het een zorginstelling waar de beleving misschien wel die van een boerderij is, maar dat is dan nog niet de echte beleving. Het gaat verder dan een uitstraling, het is een 'way of life'. Het is het verschil tussen de knuffelkonijnen en de slachtkonijnen. Daarom zegt Franca, is het eigenlijk geen bedrijf met een afbouwende agrarische tak, maar een veranderend bedrijf, een bedrijf in ontwikkeling. Nog steeds een agrarisch bedrijf, maar anders dan eerst. Boer blijven is belangrijk maar dat kan op veel verschillende manieren. Het is een manier van zijn, en Peter is een boer in hart en nieren.

Voor Peter was het moeilijk om geen 'echte' boer meer te zijn. Maar hij heeft wel veel plezier in het doorvoeren van de veranderingen. Hij is nog wel boer, maar een 'andere' boer dan eerst. Hij zit niet meer alleen met de varkens.

Conclusie:

- De agrarische kant is heel belangrijk voor de beleving van de echte boerderij
- Moet iets blijven opleveren, er moet productie zijn om een boerderij te zijn
- De productie mag niet uit de zorg betaald worden
- Een bedrijf in ontwikkeling, een echte boer, maar dan anders

Landschap

Franca en Peter geven steeds meer aandacht aan het landschap, het is belangrijk dat het bedrijf erin past. De kleuren, de materialen, dat het allemaal past, en functioneel is en netjes is. Geen chaos. Iemand die dit bedrijf ziet zal nog steeds denken dat het een boerenbedrijf is. Ze werken nu ook aan een identiteit, aan ontwikkelingen in de sfeer van vroeger. Zo komt er een goei kammer, een vurhert en d'n hert. Allemaal termen van vroeger, zo wordt het bedrijf nu weer ingericht.

De stallen zijn opnieuw ingericht voor de dagbesteding. Voor de toekomst is het plan er ook nog meer praktijklokalen in te maken. Van de buitenkant zien de stallen er hetzelfde uit en alle stallen staan er nog. Wel is er nu meer verkeer doordat dit bedrijf is veranderd. En daar moet je dus wel rekening mee houden, dat je dat zoveel mogelijk voorkomt. Ze wil ook niet dat hier hele busladingen komen met mensen. Dat zou te druk zijn voor de cliënten en het past niet bij autisme. Dan verlies je de rust en ruimte die je aanbiedt. Er komt wel eens een klas, maar verder geen groepen.

Franca zou niet graag zien dat het landschap verloedert, ze wil graag dat iedereen iets moois van zijn bedrijf maakt. Maar LNV moet daar wel geld voor vrijmaken. Zodat de mensen mooie tuinen kunnen maken en dat er ruimte is voor recreatie. Er is bijvoorbeeld ook een imker in de buurt; die heeft aan de ene kant zijn honing, maar aan de andere kant is het ook heel mooi. Die verbinding is heel goed. De boer is er goed in om de natuur netjes te houden, dus dat zouden boeren kunnen doen. Maar er moet wel voor betaald worden. Veel boeren moeten nu

noodgedwongen stoppen en dan zal het landschap verloederen. Een boer die moet stoppen zal graag de natuur onderhouden, want dan kan hij toch boer blijven. Het boerenlandschap is mooi maar je moet het allemaal bijhouden. Mensen willen graag die tuinen zien, ze komen in het gebied recreëren. Het is een vorm van recreatie en educatie, en mensen kunnen zien waar hun voedsel vandaan komt, hoe het groeit. Maar dat kost allemaal geld en veel tijd en moeite.

Het bestemmingsplan voor dit bedrijf is gewijzigd, het is nu een 'landbouwbedrijf met zorg'. Er komt echter een nieuw beleid, en dat is in hun geval ook al zo, dat zorg niet meer dan 250 m² mag beslaan. Voor alle andere activiteiten is geen limiet gesteld. De gemeente heeft hun plattegrond bekeken en gezegd dat alleen de 'Goeikamer' en de toiletten voor zorg worden gebruikt, en zo komen ze niet aan meer dan die 250 m². Een nieuwe agrariër hoeft niet per se zorg te starten volgens haar, als die het bedrijf zou overnemen. Die bestemming zit er nog wel op, maar ze hebben verder alle vergunningen nog voor een agrarisch bedrijf.

conclusie:

- Het is belangrijk het bedrijf in het landschap in te passen
- Het landschap zou kunnen verloederen als boeren moeten stoppen, dus ze moeten worden betaald om het landschap te onderhouden
- Het bedrijf is nu een landbouwbedrijf met zorg

Observatie

Het bedrijf lijkt helemaal op een boerenbedrijf, omdat je de oude varkensstallen nog ziet staan. Anders dan bij anderen zijn die nog helemaal echt. Er zijn ook nog echte silo's zoals je dat bij boerenbedrijven ziet. Achter het huis zie je de hokken met eenden en kippen en de lama en de honden. Daaraan kun je wel zien dat het geen gangbaar bedrijf is, maar dat valt niet op vanaf de weg.

Cor en Ria van den Heuvel
De Lindenhoeve, Nistelrode
19 augustus 2009

Het bedrijf

Cor en Ria van den Heuvel hadden vroeger een varkensmesterij. Ze hadden 100 zeugen die werden afgemest. In 2004 zijn ze met de varkens gestopt. Het bedrijf was vrij klein en omdat ze tegen de Ecologische Hoofdstructuur aan zitten was er geen mogelijkheid om uit te breiden. Maar groei is nodig om in bedrijf te blijven. Daarbij waren de schuren allemaal verouderd. Ze hebben drie zonen, waarvan één geïnteresseerd was om het bedrijf over te nemen. Maar het was een bedrijf zonder toekomst en dat wil je je kinderen niet na laten. Daarom kwam er op een gegeven moment een punt waarop ze een keuze moesten maken. En toen hebben ze besloten iets anders te gaan doen.

Het bedrijf was echter al langer dan dat specifieke punt multifunctioneel. In 1997 brak de varkenspest uit en moest het bedrijf worden geruimd. In die tijd stond het stil en was er dus tijd om iets nieuws te beginnen. Cor en Ria liepen al een tijdje rond met het idee om een camping te starten en daar was nu de tijd voor. Ze hebben een loods neergezet met daarin de douches en toiletten, een (af)wasruimte en een overdekte speelruimte. Reden voor de camping was simpelweg dat het hen leuk leek een camping te hebben. De camping loopt erg goed en het gaat elk jaar beter. Het is een rustige camping waar vooral mensen van 55+ komen, die willen genieten van de rust. Ze hebben nu vijftien plekken maar binnenkort verandert het bestemmingsplan en dan mogen ze er 25 van maken. De camping is in 2000 geopend.

Toen het punt kwam dat ze echt het roer om moesten gooien, dachten ze in eerste instantie aan vakanties voor meervoudig gehandicapten. Cor zat in de ZLTO, in de vakgroep verbreding, en was dus al op de hoogte van vele mogelijkheden. Maar het was erg moeilijk om de vergunningen rond te krijgen. Toen dachten ze aan een zorgboerderij voor ouderen. Ria heeft een achtergrond in de ouderenzorg, vandaar dat dit een logische keuze was. Ze hebben toen de helft van de vergunningsaanvraag omgezet naar een vergunningsaanvraag voor een zorgboerderij. Die vergunning was er na ongeveer een half jaar, dat was rond kerst 2006. De andere vergunning is nog steeds niet binnen. Ze zijn toen gestart in januari, in september 2007 is de zorgboerderij geopend. Ze hebben veel aanpassingen moeten doen, maar hebben vooral veel zelf gedaan. Er zijn vijftien plaatsen voor (licht dementerende) ouderen. Op twee dagen zijn deze plaatsen gevuld, op twee andere dagen zijn er elf plaatsen bezet. Er wordt samengewerkt met de thuiszorg, zodat ze als ze bijvoorbeeld op vakantie willen, ze mensen van hen kunnen inhuren.

Conclusie:

Belangrijkste reden om te stoppen met de varkens was dat het bedrijf te klein was, maar er geen uitbreidingsmogelijkheden waren in verband met naastgelegen natuurgebied. Daarbij waren de bedrijfsgebouwen verouderd, maar er was nauwelijks zicht op geld om te investeren. Het was duidelijk dat er geen toekomst meer in het bedrijf zat in de huidige vorm.

De agrarische tak

Met de komst van de zorg zijn alle varkens, op twee na, weggedaan. Met de zorgtak werd immers een totaal nieuwe weg ingeslagen. Het is niet langzaam opgebouwd waardoor de agrarische tak steeds minder werd zoals dat bij sommige andere bedrijven gebeurt.

Er zijn nog wel dieren op het bedrijf, maar het is allemaal hobbymatig. Er zijn twee geiten, twee varkens, een aantal schapen, konijnen en cavia's. Verder is er een aantal kleine tuinen. Reden voor deze 'agrarische' elementen is de beleving die het oproept. De ouderen kunnen natuurlijk fysiek geen arbeid meer leveren,

maar het is voor hen wel belangrijk om de boerderij te beleven. De campinggasten hebben trouwens geen behoefte aan een agrarische tak. Aangezien zij alleen op zoek zijn naar rust, hebben ze geen zin om in een varkensstal te kijken, bij wijze van spreken. Dat is anders als je je richt op gezinnen met kinderen, die vinden dat soort dingen wel leuk. Cor schat dat zo'n 60% van de kleine campings geen agrarische tak meer heeft.

Wel heeft het bedrijf nog asperges. Dit is nog een agrarische tak en heeft verder geen functie voor de zorg of de camping. Het is een extra tak.

Daarnaast wordt er ook nog maïs verbouwd. Omdat ze dit zelf niet nodig hebben wordt het verkocht aan een rundveehouderij. De reden dat ze dit stuk land nog hebben aangehouden is dat 'het nog niet nodig is geweest om het te verkopen'.

Tenslotte hebben Cor en Ria ook wat akkerranden en ze hebben een kruidenrand gezaaid. Hier hebben ze subsidie voor gekregen (inkomstendering). Het geeft synergie, omdat het er ook heel mooi uitziet en dat is een voordeel voor de camping.

Cor en Ria voelen zich zonder meer nog boer. Ze hebben de varkens moeten verkopen omdat er geen toekomst meer was voor het bedrijf, maar als ze gekund hadden, hadden ze de varkens gehouden.

Conclusie:

- Voor de zorg is een aantal hobbymatige boerderij elementen aanwezig, dit biedt beleving
- Voor de camping is dit niet nodig, al is daarvoor het landschap wel belangrijk (akkerranden, natuur)
- Maïs wordt verbouwd en asperges geteeld voor extra inkomsten
- De agrarische tak is daarom vooral een extra inkomstenbron, voor de zorg is het vooral boerderijbeleving

Het landschap

Het feit dat ze aan een natuurgebied grenzen biedt het bedrijf iets extra's. Het is een coulissenlandschap. Er is bos en hei, er zijn koeien en kleine dorpen; het is erg kleinschalig. De meerwaarde is vooral voor de campinggasten.

Cor en Ria hebben de varkensstallen verbouwd voor de zorg. Ze hebben geen nieuwe gebouwen gebouwd. Er waren vier stallen, twee daarvan zijn verbouwd, één is gesloopt, en voor de verbouw van de andere loopt nog een vergunningsprocedure. De buitenmuren zijn in de meeste gevallen blijven staan, maar wel verstevigd of vernieuwd. De huiskamer voor de zorg is van binnen helemaal vernieuwd. Een ander gebouw, waarin de kleine dieren zitten, ziet er vanbinnen juist nog helemaal hetzelfde uit.

Een gedeelte van het land is verkocht aan de buurman. Dit is ook een boer en hij heeft het nodig om uit te breiden. Deze boer heeft er nu suikerbieten op gepoot maar is ondertussen ook al gestopt met zijn bedrijf. Er zijn nu helemaal geen actieve boeren meer in het gebied. Met de verkoop van het land konden investeringen voor de zorgboerderij worden gedaan. Het bedrijf heeft nog 4,5 hectare land, waarvan 1 hectare voor de asperges wordt gebruikt. Een klein gedeelte van het land is in beheer van Staatsbosbeheer. Er komt volgend jaar een nieuw bestemmingsplan maar ze weet nog niet of hun bestemming daarin verandert. Tot nu toe is de bestemming op hun pand en grond nog niet gewijzigd. Dat ligt ook aan de vergunningen die ze gaan ontvangen.

Cor en Ria vinden het belangrijk om het bedrijf in te passen in het landschap. Ze hebben een poel aangelegd en houtwallen gebouwd. Dit hebben ze kunnen doen binnen het stimuleringskader groen blauwe diensten, er

kwam subsidie voor van de provincie. De camping is niet zichtbaar vanaf de weg omdat er bomen omheen staan. Reden om het bedrijf in te passen is ten eerste omdat dat gewoon leuk is. Maar een andere reden is om landschapsvervuiling tegen te gaan. Cor en Ria ergeren zich aan alle plastic balen op het land: waarom zet een boer daar geen houtwal voor? Ze zijn zelf betrokken bij de Maashorst boeren, en zitten ook in het bestuur. De Maashorst boeren werken samen aan de promotie van het landschap en bieden gezamenlijke diensten aan zoals tours langs bedrijven. Het landschap is daar de trekker van:

'Het grote natuurgebied de Maashorst is gelegen in de gemeentes Bernheze, Uden en Landerd en Oss. Het is de leef- en werkomgeving van burgers en veel agrariërs. Kenmerkend voor deze Brabantse streek is de gemoedelijkheid en gastvrijheid, dit in combinatie met de rust, ruimte en natuur, het mooie landschap maakt ons gebied aantrekkelijk voor de toerist en recreant. Er zijn veel agrarische ondernemers die u graag ontvangen op hun bedrijf en een rondleiding voor u verzorgen.' (<http://www.maashorstboeren.nl/>)

Volgens Ria zou een buitenstaander het bedrijf nauwelijks nog herkennen. Er is een schuur afgebroken, de buitenkanten van de schuren zijn veranderd en het erf is helemaal verhard. Landschappelijk is het veel mooier geworden. Veel mensen zeggen dat ook. Als ze komen voor de camping en ze rijden voor het eerst het erf op, dat ziet alles er netjes en schoon uit. De eerste indruk is erg belangrijk, en die is goed. Naast de toiletten is het erf het belangrijkste. Het is allemaal veel makkelijker bij te houden omdat het verhard is. Vroeger kwamen er veel minder mensen op het erf, en toen was het dus minder belangrijk om de boel achter netjes te hebben.

Qua verkeer is er misschien een kleine toename omdat er nu twee keer per dag twee of drie taxi's komen (om de ouderen te halen en brengen) en de campinggasten komen. Maar het is minmaal omdat er vroeger ook verkeer op het bedrijf kwam.

Conclusie:

- Het mooie landschap biedt een duidelijke meerwaarde voor het bedrijf, vooral voor de camping
- Zelf zijn Cor en Ria ook bezig met inpassing in het landschap, maar het beperkt zich tot een aantal elementen als houtwallen en akkerranden.
- Uiterlijk is het gebied niet minder agrarisch geworden, wel veel netter.
- Het bestemmingsplan is nog niet gewijzigd.

Toekomst

Het natuurgebied gaat nog groter worden. Het is de bedoeling dat de intensieve veehouderij hier op termijn helemaal gaat verdwijnen. Dat kan nog tien of twintig jaar duren, maar uiteindelijk zullen ze verdwijnen. Voor de verbrede landbouw is nog wel ruimte. Ria vindt het mooi dat het natuurgebied wordt uitgebreid. Het is mooi om te zien. Maar het is natuurlijk ook heel goed voor de recreatie.

Cor en Ria hebben ook veel plannen voor de toekomst. Ze zijn door de provincie uitgekozen om een informatiecentrum voor groen blauwe diensten op hun erf te bouwen. Daarvoor gaan ze de schuur achter hun huis afbreken en opnieuw opbouwen. Het centrum is voor collega boeren en bijvoorbeeld schoolklassen. Het wordt dan ook een startpunt voor wandel- en fietstochten. Daar kan dan eventueel weer een kleine horeca bij worden gebouwd. De vergunning is nog niet binnen en ze zijn nog op zoek naar financiering.

Verder heeft Ria als idee om kleinschalige bewoning voor gehandicapten aan te bieden. Daarvoor kan dan ook een stal worden verbouwd. 'Wonen op het platteland!'

Hun schoondochter zit nu bij hen in het bedrijf. Ze zit ook in de zorg en draait dus mee op de zorgboerderij. Overname moet in de toekomst geen probleem zijn omdat het een goed draaiend bedrijf is.

Observatie

Het bedrijf ligt aan het begin van een dorp en heeft daardoor redelijk naaste burens. Het erf ziet er netjes uit, ruim, opgeruimd en schoon. Achter het huis staat nog een (mooie) oude maar wel enigszins vervallen schuur, die waarschijnlijk gaat worden afgebroken in de toekomst. Verder staat er een aantal andere schuren. Van buiten baksteen, van binnen modern. Een ander gebouw is van hout en hoewel je kunt zien dat het nieuw is, past het wel in het plaatje. De camping is nauwelijks te zien omdat er hagen omheen staan, maar ook dat valt niet op, helemaal niet vanaf de weg. Dat is dus goed afgeschermd. Er is een zitje gemaakt rond het poeltje. Ziet er leuk uit, de bankjes zijn van hout en lijken stukken boom. Verder nog wat kleine omheinde gebieden voor de varkens en schapen, en daarbij wat tuintjes, maar omdat dit allemaal bij elkaar ligt wordt het niet rommelig.